

Міністерство освіти і науки України
Західноукраїнський національний університет
Факультет фінанси та облік
Кафедра фінанси ім. С. І. Юрія

ГАЙДАР Діана Ігорівна

**ДЕРЖАВНИЙ БЮДЖЕТ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВІЙНИ: ОСОБЛИВОСТІ
ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОНАННЯ**

спеціальність 072 - Фінанси, банківська справа та страхування
освітньо-професійна (наукова) програма - Фінанси

випускна кваліфікаційна робота за освітнім ступенем «магістр»

Виконала студентка
групи ФФзм-21
Гайдар Д. І.

_____

підпис

Науковий керівник:
к.е.н., доцент
Коломийчук Н. М.

_____

підпис

Випускну кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«__» _____ 2023 р.
Завідувач кафедри фінансів імені С. І. Юрія
доктор економічних наук, професор
А. І. Крисоватий

_____

підпис

Тернопіль – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП.....	9
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ.....	12
1.1.Поняття, роль, функції та особливості державного бюджету	12
1.2. Нормативно-правовий аспект формування та виконання державного бюджету.....	20
Висновки до першого розділу.....	30
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ	32
2.1. Формування Державного бюджету України	32
2.2. Аналіз показників виконання Державного бюджету України	39
Висновки до другого розділу	47
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТУ В УМОВАХ ВІЙНИ	49
3.1. Світовий досвід особливостей формування та виконання державного бюджету.....	49
3.2. Рекомендації щодо здійснення та удосконалення процесу формування, та виконання бюджету під час війни	57
Висновки до третього розділу	64
ВИСНОВКИ.....	65
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	69

ВСТУП

Бюджет для будь-якої країни є важливим інструментом регулювання та стимулювання його економіки. З нього можна забезпечити фінансування найважливіших інвестиційних і соціальних проектів, різних програм. Це дає не тільки поштовх до загального збільшення обсягу національного доходу країни, а й розширює можливості задоволення загальнодержавних потреб. Бюджет необхідний будь-якій державі для здійснення її економічних, соціальних та політичних функцій. Він є основою суверенітету держави, і навіть центральним ланкою системи державних фінансів. Підвищення стійкості бюджетів залежить від стабільної доходної бази бюджету, і навіть від ефективного розподілу витрат.

Оптимальне та збалансоване використання — один з основних принципів формування та виконання бюджету, що полягає у кількісній рівновазі бюджетних видатків джерелам їх фінансування. Проте умови його формування та використання в умовах війни та мирний час значно відрізняються і на даний час залишаються малодослідженими, що обумовлює актуальність обраної теми.

Об'єктом дослідження є бюджетний процес в Україні.

Предметом дослідження є теоретичні та практичні аспекти формування Державного бюджету в Україні в період війни.

Метою роботи є удосконалення процесу формування та виконання бюджету в умовах війни. З метою досягнення мети вирішувались наступні завдання:

- визначити поняття, роль, функції та особливості державного бюджету;
- розглянути Нормативно-правовий аспект формування та виконання державного бюджету;
- розглянути процес формування Державного бюджету України;
- провести аналіз показників виконання Державного бюджету України;

- надати рекомендації щодо здійснення та удосконалення процесу формування, та виконання бюджету під час війни;
- розглянути світовий досвід особливостей формування та виконання державного бюджету.

Методи дослідження. Під час написання роботи використовувались наступні загальнонаукові та спеціальні методи наукового пізнання: абстрактно-логічний метод, діалектичний та системний методи (для розкриття сутності та визначення особливостей розвитку бюджетного процесу), історичний підхід, порівняльний аналіз (при зіставленні досвіду України та інших країн світу), табличний та графічний методи (для наочного зображення результатів), статистичні методи (для обробки статистичних даних).

Інформаційна база дослідження: законодавчі акти України, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, постанови Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти органів місцевого самоврядування, статистичні матеріали Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України, Державної казначейської служби України, дані Організації економічного співробітництва та розвитку, результати наукових досліджень закордонних і вітчизняних учених з питань впливу бюджетної децентралізації на розвиток регіонів, ресурси мережі Інтернет.

Наукова новизна кваліфікаційної роботи полягає в системному аналізі впливу військових конфліктів на формування та реалізацію державного бюджету України з урахуванням викликів та стратегій фінансового управління в умовах нестабільності та кризового середовища.

Практична значущість отриманих результатів. Практичне значення отриманих результатів полягає у розробці ефективних стратегій фінансового управління та реформуванні державного бюджету України з метою ефективного використання ресурсів у умовах воєнного конфлікту, сприяючи стійкому економічному розвитку та подоланню фінансових труднощів.

Апробація. За результатами дослідження опубліковано тези доповідей на тему «Пошук фінансових резервів збільшення дохідної частини державного бюджету в умовах війни» і «Закордонний досвід формування і виконання державного бюджету та можливості його застосування до вітчизняної практики» (Тернопіль, ЗУНУ, 2023 рік).

Обсяг і структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел і додатка. Повний обсяг кваліфікаційної роботи становить 73 сторінок, у роботі розміщено 7 таблиць та 16 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ДЕРЖАВНОГО БЮДЖЕТУ

1.1. Поняття, роль, функції та особливості державного бюджету

У сучасному суспільстві бюджет – це ключова ланка державних фінансів. З його допомогою в руках держави акумулюється значна частина створеного в країні ВВП, що розподіляється та перерозподіляється для вирішення тактичних та стратегічних завдань щодо забезпечення стабільних темпів економічного зростання, інноваційного розвитку та регулювання пропорцій громадського виробництва. За допомогою розподілу бюджетних коштів держава регулює господарське життя країни, тим самим цілеспрямовано посилюючи чи стримуючи темпи зростання виробництва, прискорюючи або знижуючи зростання капіталів та приватних заощаджень, змінюючи структуру попиту та пропозиції, регулюючи соціальне забезпечення членів товариства.

У науковій та навчальній економічній літературі бюджет традиційно розглядається як складна економіко-правова категорія, еволюція якої відбувалася одночасно з розвитком суспільства, держави та товарно-грошових відносин. Оскільки термін «бюджет» використовується для позначення різних за своєю природою явищ та процесів, його зміст має трактуватися одночасно в історичному, економічному та правовому аспекті (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Трактування бюджету в різних категоріях

Категорія	Сутність категорії	Бюджет як категорія
Історична	наукове поняття, характеризується високим рівнем абстрагування і що відображає найбільш суттєві зв'язки та відносини минулого та процесу історичного пізнання	бюджет – центральна ланка фінансової системи держави, її форма уніфікована (два розділи: витрати на основним чотирьом напрямкам та доходи, формуються за рахунок податкових та неподаткових платежів). Зміст цих базових економічних категорій змінюється при переході від однієї суспільно-економічної формації до іншої

Продовження табл.1.1

Економічна	найважливіше поняття економічної науки, відображає істотні сторони економічних процесів та явищ	сукупність економічних відносин, які виникають у зв'язку з формуванням, розподілом та використанням бюджету – централізованого фонду грошових коштів
Фінансово-організаційна	містить основні характеристики фінансових відносин та організаційні принципи будь-яких явищ чи процесів	затверджений в особливому порядку розпис доходів та видатків держави
Матеріальна	охоплює значущі відносини, ознаки, властивості та форми руху множини існуючих суб'єктів та їх систем	відокремлена сукупність грошових коштів, розподілених за деякими групам, які мають своє цільове призначення, свій порядок використання та орган, який розпоряджається цими грошима
Правова	характеризує сукупність загальнообов'язкових соціальних норм, охоронюваних силою державного примусу	основною ознакою бюджету як правової категорії є його документальне подання, оскільки це фінансово-правовий акт, за допомогою якого затверджується план формування та розподілу грошового фонду, призначеного для фінансування завдань та функцій суб'єкта господарювання

Джерело: складено автором на основі [10]

Розглянувши найбільш значущі точки зору вітчизняних та закордонних авторів, які вивчають економічну сутність бюджету, мною розглянуто декілька визначень.

На думку Рошило В.І., «бюджет - це є формою існування реальних, об'єктивно обумовлених паророзподільних відносин, що виконують специфічне призначення – задоволення потреб суспільства загалом та її адміністративно-територіальних одиниць у фінансових ресурсах» [23].

Звірко А.О. зазначає наступне: «бюджет - це форма формування та витрачання коштів, призначених для фінансового забезпечення завдань та функцій держави та місцевого самоврядування» [10].

На думку Воронкової О.М., «бюджет - це головна ланка бюджетної системи держави, яка форму освіти та витрачання фонду коштів призначених

для фінансового забезпечення завдань та функцій держави та місцевого самоврядування» [6].

Незалежно від історичних періодів у трактуванні терміну «бюджет» залишається спільним те, що бюджет розглядається як загальнодержавна категорія розподілу ресурсів. Наразі, все частіше бюджет трактується саме в соціальному вимірі. Це і не дивно, адже бюджет регулює усі сфери суспільно-політичного життя, забезпечує державну безпеку та соціальні зобов'язання країни перед громадянами. Саме тому, варто проаналізувати ролі та функції державного бюджету.

Поняття «бюджет» має різноманітні точки зору, які висвітлено на рис.1.1.

Матеріальне значення	<ul style="list-style-type: none"> Документ, що підсумовує доходи та витрати державного або місцевого органу влади
Юридичне значення	<ul style="list-style-type: none"> Рішення місцевих органів щодо законів чи бюджетів. Інакше кажучи, різні юридичні акти правової форми.
Бухгалтерське значення	<ul style="list-style-type: none"> Як інтегрована таблиця зібраних доходів і витрат (відповідно до класифікації доходів і витрат)
Політичне значення	<ul style="list-style-type: none"> Виступає в ролі дозволу законодавчим (або місцевим) представницьким органам формувати та використовувати державні (і місцеві) фінансові ресурси
Економічне і соціальне значення	<ul style="list-style-type: none"> Виступає як засіб впливу держави або місцевого самоврядування на економічне і соціальне життя країни

Рис.1.1. Сукупність поглядів на бюджет в залежності від його значення

Джерело: складено автором на основі [9]

До місцевих бюджетів належать бюджет Автономної Республіки Крим, обласні бюджети, районні бюджети, міські бюджети, бюджети сіл, селищ, міст (у тому числі міст районного значення) та бюджети об'єднаних територіальних

громад. Іншими словами, основою бюджетної системи України є адміністративно-територіальний поділ України.

Бюджетними правами наділені території, представлені органами управління - області, райони, міста і села. Основний фінансовий план набуває юридичної форми закону або рішення органу місцевого самоврядування, а представницький орган, відповідальний за територію, затверджує відповідний бюджет.

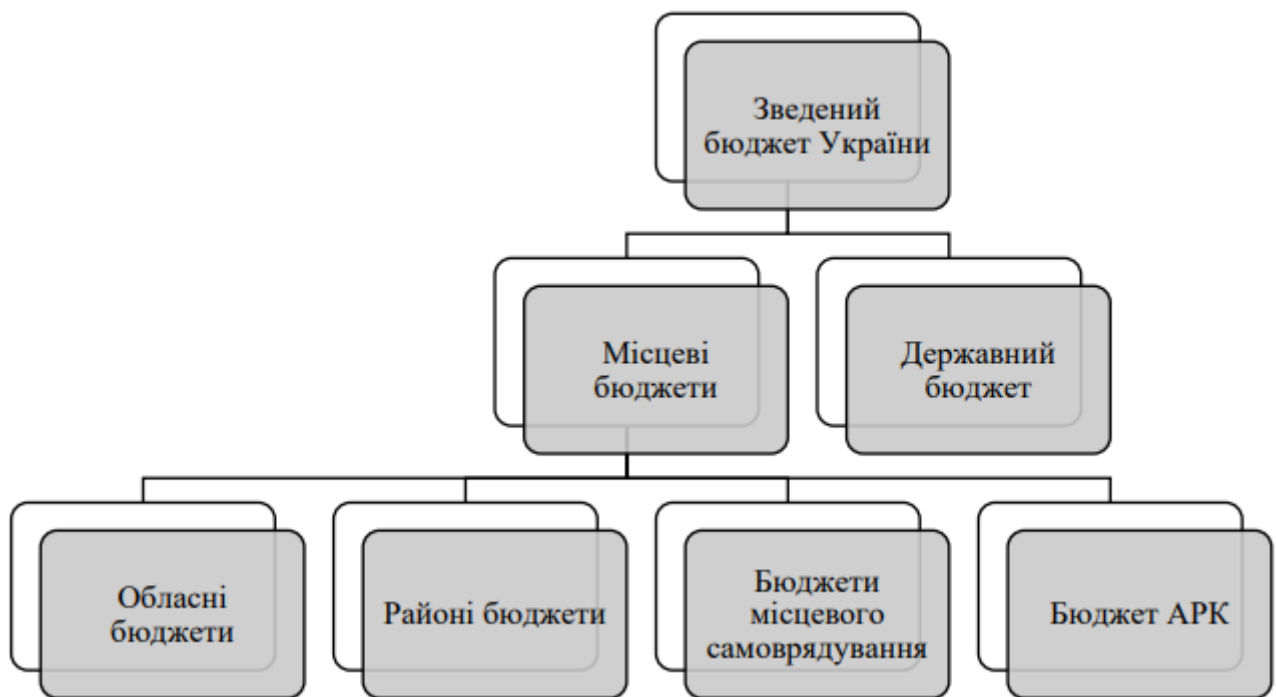

Рис.1.2. Місце державного бюджету в структурі Зведеного бюджету України

Джерело: складено автором на основі [2]

Сутність бюджету будь-якої держави визначається її соціально-економічним устроєм, завданнями і функціями.

Головною метою економічного розвитку України є подолання кризових явищ і припинення падіння виробництва, зміцнення фінансово-кредитної і грошової системи. У соціальній сфері держава прагне підвищення життєвого рівня робочих, поступового введення нових елементів соціального забезпечення, вдосконалення форм надання допомоги малозабезпеченим верствам населення.

Суверенна держава гарантує національну оборону та фінансує витрати, пов'язані з виконанням цієї функції. Держава визначає видатки бюджету та

покриває витрати, пов'язані з утриманням правоохоронних органів та органів державного управління. В умовах ринкової економіки основним джерелом доходу є податкові платежі та всі види неподаткових платежів юридичних і фізичних осіб.

Виділяють наступні функції державного бюджету: контрольна, розподільча, забезпечення функціонування держави. На основі досліджень [5, 6, 7] складено таблицю 1.2 в якій відображено функції бюджету.

Таблиця 1.2

Функції державного бюджету

Функція державного бюджету	Характеристика
Розподільча	Держава акумулює грошові кошти та використовує їх для задоволення загальнодержавних потреб. Зміст цієї функції полягає у перерозподілі внутрішнього валового продукту і загалом, усіх, фінансових ресурсів між різними учасниками суспільного виробництва. Завдяки цій функції держава має змогу централізувати переважну частину ВВП і використати для задоволення суспільних потреб в межах країни.
Контрольна	Визначає як своєчасно та в якій повноті надходять фінансові ресурси у розпорядження країни. Визначає наскільки ефективно укладено розподіл бюджетних коштів. У матеріальному виразі контрольна функція бюджету полягає у бюджетному контролі.

Джерело: складено автором на основі [5,6,7]

Основними завданнями бюджету для виконання функцій є [8]:

- перерозподіл внутрішнього валового продукту;
- перерозподіл національного доходу;
- перерозподіл валового суспільного продукту;
- стимулювання розвитку галузей, сфер національної економіки;
- виконання зобов'язань держави перед громадянами;
- фінансування державних заходів;
- акумулювання коштів;
- забезпечення економічного зростання держави та її громадян;
- перерозподіл ресурсів;
- забезпечення соціального захисту громадян;

- забезпечення національної безпеки країни;
- утримання дефіциту бюджету на економічно-безпечному рівні;
- створення сприятливих умов для бізнесу внаслідок зниження бар'єрів, обмежень для його функціонування;
- фінансування пріоритетних програм, напрямів науки та техніки;
- фінансування програм розвитку регіонів;
- тощо.

Як видно, із наведеного переліку функцій державний бюджет є основою впровадження державної політики та охоплює всі сфери життєдіяльності не тільки країни, але і кожного із громадян.

Представимо на рис.1.3. структуру Державного бюджету України.

Рис.1.3. Структура державного бюджету України

Джерело: складено автором на основі [2]

Бюджетним кодексом України встановлено, що «доходи бюджету - податкові, неподаткові та інші надходження на безповоротній основі, справляння яких передбачено законодавством України (включаючи трансферти, плату за надання адміністративних послуг, власні надходження бюджетних установ)» [2].

Доходи бюджету, відповідно до статті 9 Бюджетного кодексу України, класифікуються за такими розділами: податкові надходження, неподаткові надходження, доходи від операцій з капіталом та трансферти. Під податковими надходженнями в рамках бюджетного законодавства розуміємо встановлені законами України про оподаткування загальнодержавні податки й збори та місцеві податки та збори.

До неподаткових надходжень державного бюджету належать: «доходи від власності та підприємницької діяльності; адміністративні збори та платежі, доходи від некомерційної господарської діяльності; власні надходження бюджетних установ; інші неподаткові надходження» [2].

Доходи від операцій з капіталом являють собою доходи від продажу капітальних активів (основних фондів, державних запасів і резервів, землі). Відповідно до Бюджетного кодексу України: «трансферти - кошти, одержані від інших органів державної влади, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, інших держав або міжнародних організацій на безоплатній та безповоротній основі» [2].

В ст.1 Бюджетного кодексу України зазначено: «видатки бюджету - кошти, спрямовані на виконання бюджетних програм, передбачених відповідним бюджетом. До видатків бюджету не належать: погашення боргу; надання кредитів з бюджету; розміщення бюджетних коштів на депозитах; придбання цінних паперів; повернення надміру сплачених до бюджету сум податків і зборів та інших доходів бюджету, проведення їх бюджетного відшкодування» [2].

Видатки державного бюджету класифікуються за наступними ознаками:

- за функціональною класифікацією;
- за економічною класифікацією;
- за відомчою класифікацією;
- за програмною класифікацією.

Функціональна класифікація видатків покликана показувати динаміку змін державних видатків різного функціонального призначення з метою їх прогнозування.

Економічна класифікація поділяє видатки за предметними ознаками, а саме: заробітна плата, виплати населенню, оплата комунальних тощо. Їх ділять на категорії: поточні, капітальні, нерозподілені та кредитування з вирахуванням погашення. Тут особливо добре проглядається участь держави у різних сферах життя.

Відомча класифікація дає можливість відзначити у кожній групі видатків належне міністерство, державну установу, або юридичну особу, яка отримає бюджетні відрахування або як їх ще називають асигнування. Ця ознака призначена для відображення найбільш мінливих витрат, безпосередньо пов'язаних із зміною системи управління видатками державного бюджету. За програмною класифікацією видатки поділяються в залежності бюджетних програм для оцінки ефективності діяльності бюджетних установ.

Напрями використання бюджетних видатків обумовлюються цілим рядом факторів, основними з яких є: необхідність утримання державних установ; рівень розвитку регіонів країни; зв'язку видатків із загального державного бюджету з видатками з місцевих бюджетів; форми надання бюджетних коштів; інші фактори, які можуть мати велике значення залежно від конкретної економічної та політичної ситуації у держави [1].

Бюджет кожної країни повинен мати баланс між доходами та видатками. В іншому випадку настає дисбаланс доходів та витрат бюджету, який надалі призведе до нестачі коштів на фінансування найбільш необхідних сфер держави, таких як оборона, спорт, освіта та багато інших, без яких неможливо існування розвиненої держави. Оскільки державний бюджет зазнає циклічного характеру економіки, балансу бюджету (профіцит/дефіцит) не може бути, як такого. Розумно балансувати державний бюджет під час підйому виробництва з позитивним сальдо, а за спаду – з негативним.

Зараз найбільш поширеним є державний бюджет із негативним сальдо, оскільки зростає роль держави у різних галузях життя суспільства, збільшується чисельність державних службовців, примножуються витрати на військово-промислові потреби, а також зростають витрати на багато інші сфери з

підтримкою коштів державного бюджету. Через війну витрати держави значною мірою перевищують швидкість зростання валового національного продукту. У разі коли витрати коштів державного бюджету перевищують їх доходи, уряд зустрічається «віч-на-віч» з бюджетним дефіцитом.

У момент виникнення дефіциту бюджету урядом повинні бути розроблені заходи щодо його усунення та джерела фінансування дефіциту. Наслідком фінансування бюджетного дефіциту є утворення державного боргу, який дорівнює сумі минулих бюджетних дефіцитів мінус бюджетні надлишки. Борг то, можливо внутрішнім, тобто заборгованість держави з'являється перед своїми громадянами - резидентами, і навіть зовнішнім, тобто заборгованість держави постає перед іноземними громадянами – нерезидентами.

Бюджет впливає на економіку через бюджетний механізм. У цьому проявляється роль бюджету як інструменту впливу на економіку цілому. Державний бюджет є основним методом та інструментом державного фінансового регулювання.

Він передбачає забезпечення розподілу та перерозподілу ВВП між регіонами держави, соціальними верствами населення, галузями економіки, виходячи зі стратегії її економічного розвитку, фінансової політики та потреб ринкового механізму. У кризових умовах ринковий механізм менш ефективний, тому державі необхідно розширювати втручання в процес перерозподілу фінансів. Саме за допомогою цього державного бюджету визначаються розміри платежів до бюджету; обсяги бюджетного фінансування; розраховують фінансові ресурси, які перерозподіляються між окремими видами бюджетів.

1.2. Нормативно-правовий аспект формування та виконання державного бюджету

Нормативно-правове регулювання організації, формування та виконання державного бюджету – це комплексна та взаємозалежна правова система, яка регулює бюджетні правовідносини та регламентує процедури їх реалізації.

Схематичне представлення норм, що описують бюджетні питання, та їх взаємодію наведено нижче (рис. 1.4).

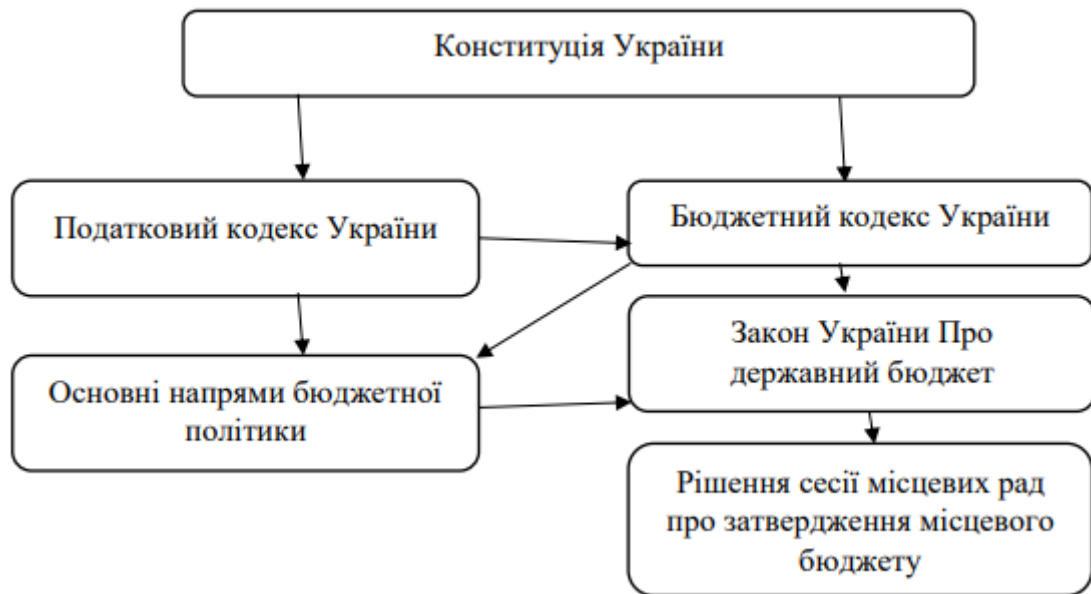

Рис.1.4. Структурна схема норм бюджетного законодавства України

Джерело: складено автором на основі [2, 12]

До складу законодавства, що регулює бюджетну систему України, відносяться: Конституція України, Бюджетний кодекс, закон про державний бюджет, нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України, прийняті на підставі і на виконання Бюджетного кодексу України та інших законів України; рішення органів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядування, прийнятих відповідно до Бюджетного кодексу України та нормативно-правових актів та інше .

Під час планування дохідної частини місцевого бюджету на прогнозний рік у частині податкових і неподаткових надходжень та інших доходів керуються:

- основними прогнозними макропоказниками на прогнозні роки, які визначає Міністерство економіки;
- фактичним виконанням бюджету попередніх періодів;
- нормами Бюджетного та Податкового кодексів України;
- рішеннями органів місцевого самоврядування про встановлення місцевих податків і зборів;

- наявними статистичними показниками, які використовуються при розрахунку прогнозних надходжень податків та зборів, зокрема;

- дію воєнного стану.

Бюджетно-процесуальна діяльність як і будь-який інший комплексний механізм має унікальні відмінні риси та властивості. Серед основних характерних рис бюджетного процесу слід виділити [22]:

– позиціювання самого процесу як основної фінансово-економічної діяльності органів державної влади, яку спрямовано на формування плану доходів і витрат бюджету;

– законодавчо обмежене коло чинних суб'єктів з певними відповідними повноваженнями та правовим статусом;

– однозначно розмежована послідовність процесуальних дій (стадій), що здійснюються у циклічному режимі відповідно до літери закону, яка знаходяться у режимі постійного вдосконалення.

Різноманітність форм власності, характер соціально-економічної взаємодії та масштаби національної економіки зумовили формування вертикальної структури бюджетного процесу – від державного бюджету до місцевих та законодавчу регламентацію процедури реалізації бюджетного процесу – на кожній стадії вирішується заздалегідь визначений обмежений список питань, змінити порядок якого неможливо. На нашу думку, з урахуванням сучасної кон'юнктури бюджетного та фінансового права, принципи бюджетного процесу можна представити в наступній, ієрархічно розділеній на 3 групи, класифікації [13]:

1. Загальноправові засади бюджетного процесу;
2. Принципи, екстрапольовані з бюджетного законодавства, призначені для регулювання бюджетної системи загалом;
3. Специфічні (спеціальні) засади бюджетного процесу як основного сегмента бюджетних правовідносин.

Представимо на рис.1.5. загальноправові принципи організації бюджетного процесу.

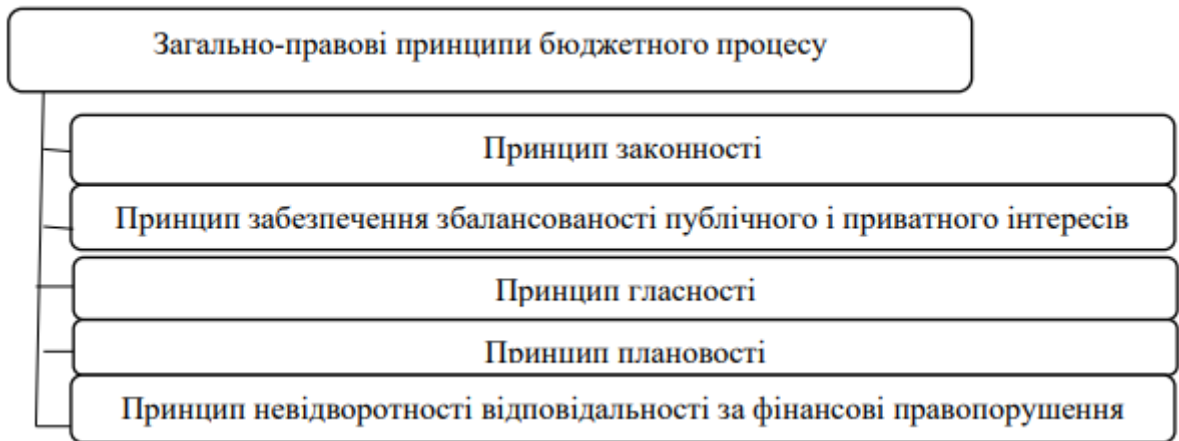

Рис.1.5. Загальноправові принципи бюджетного процесу

Джерело: [2]

Перша група представленої класифікації відповідно до назви містить у собі вихідні положення, характерні для будь-яких правових відносин. У середині цієї групи головну роль грає принцип законності, одночасно визначають дві контекстні умови, одна з яких передбачає нормативну регламентацію бюджетно-процесуальних відносин – стадії бюджетного процесу, їх учасники та повноваження законодавчо закріплені Бюджетним кодексом України; друга зумовлює кінцевий результат діяльності з формування централізованого фонду коштів держави – прийняття закону про державний бюджет та відповідних нормативних правових актів для суб'єктів та громад. Їх сукупність становить єдину систему принципів бюджетного процесу [24].

Наступний принцип першої категорії обумовлений реалізацією суб'єктами державної влади з використанням методологічно встановлених форм діяльності, спрямованої на формування, виконання бюджету та використання бюджетних коштів, що визначається як бюджетний контроль – відповідно принцип можна позначити як «підконтрольність». Також у цій групі можна виділити «принцип розмежування компетенцій». Принцип публічності (гласності). Реалізація цього принципу відбувається у різних формах: проведення публічних слухань на засіданнях відповідних представницьких органів, направлення громадянами. Всупереч на їх значну кількість, серед найбільш застосованих безпосередньо до бюджетно-процесуальної діяльності слід віднести, по-перше, єдність каси, сутність якої полягає у наявності єдиного бюджетного рахунку, який

зараховуються відповідні надходження коштів. Завершальною – третьою групою принципів бюджетного процесу варто виділити категорію спеціальних, які мають безпосереднє відношення до процедури бюджетного процесу та правдиво його характеризують:

- принцип нарахування бюджету на форму нормативного правового акту;
- принцип циклічності. Бюджет проходить з незмінною постійністю усі, передбачені Бюджетним кодексом, стадії, починаючи кожен новий цикл зі складання проектного документа, тобто проект бюджету, на якому рівні бюджетної системи б не існував, завжди знаходиться на певній стадії;

- принцип здійснення фінансового контролю за бюджетним процесом. Сутність принципу містить у собі факт того, що зовнішній, внутрішній, попередній та наступний фінансовий контроль є складовою будь-якої стадії бюджетного процесу, незалежно від економічної кон'юнктури та ефективності виконання плану доходів та витрат на різних рівнях державної влади.

Бюджетний процес ми розглядаємо з погляду п'яти послідовних стадій, серед яких (рис.1.6):

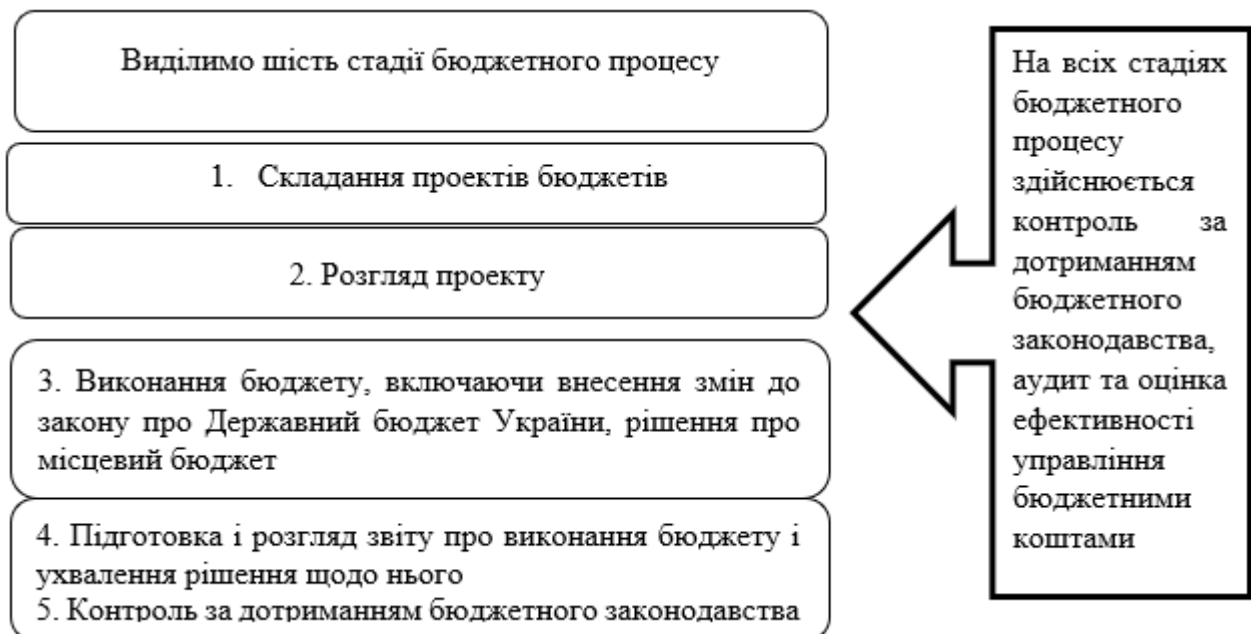

Рис.1.6.Стадії бюджетного процесу України

Джерело: складено автором на основі [2]

Ця послідовність суворо регламентована нормами бюджетного процесу, що відображають послідовну зміну стадій, їх циклічність, а також зміну прав та

обов'язків учасників бюджетного процесу. Тому цей порядок не носить суто механічний характер, а врегульовано процесуальними нормами бюджетного права, службовцями для забезпечення чіткості бюджетного планування та найсуворішого дотримання бюджетної дисципліни. На кожній стадії бюджетного процесу вирішуються проблеми, які можуть бути вирішені іншим часом [11].

Метою стадії складання проекту бюджету є визначення обсягу коштів, необхідних для виконання державою своїх функцій та завдань.

Бюджетний процес визначено як регламентована нормами права діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування та учасників бюджетного процесу. Ця діяльність стосується всіх бюджетів, і навіть бюджетів державних позабюджетних фондів. Змістом цієї діяльності є складання та розгляд, затвердження та виконання бюджетів та бюджетів державних позабюджетних фондів, а також контроль за їх виконанням.

Попри те, що кожна зі стадій є відносно самостійно, послідовно змінюючи одна одну, такі стадії є взаємопов'язаними. Розмежування стадій бюджетного процесу сприяє ефективності правового регулювання бюджетних відносин [9].

Першою стадією бюджетного процесу є бюджетне планування, що ув'язує у собі всі елементи формування бюджетного плану та оцінки його готовності до виконання.

Розглядаючи етап складання бюджетів, особливої уваги потребує програмно-цільовий метод, який з 2002 року був впроваджений в Україні та з моменту прийняття нової редакції Бюджетного кодексу України набув подальшого розвитку, а нині потребує удосконалення. Перевагами програмно-цільового методу складання бюджетів є чітке розмежування повноважень та відповідальності виконавців, що забезпечує ефективне та цільове використання бюджетних ресурсів.

«Стаття 116 Конституції України передбачає, що Кабінет Міністрів відповідає за підготовку бюджету та проекту закону про державний бюджет. Кабінет Міністрів готує бюджет через Міністерство фінансів. Міністр фінансів України визначає загальний обсяг доходів і видатків бюджету та розраховує

обсяги бюджетного фінансування на основі макропоказників економічного і соціального розвитку України та аналізу виконання бюджету за поточний бюджетний період. На основі цих показників готується проект основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період, який обговорюється у Верховній Раді України не пізніше 1 червня (стаття 33 Бюджетного кодексу)» [2].

Після схвалення основних напрямів бюджетної політики на наступний бюджетний період Міністерство фінансів України готує інструкції з підготовки бюджетних запитів головними розпорядниками бюджетних коштів та визначає порядок і терміни їх подання.

Головні розпорядники бюджетних коштів несуть відповідальність за своєчасність, правдивість та зміст бюджетних запитів (пропозицій щодо виділення коштів, необхідних для безперебійного функціонування їхньої діяльності), що подаються до Міністерства фінансів.

Пропозиція стосується виділення коштів, необхідних для безперебійного функціонування їхньої діяльності. Адміністративні органи на кожному рівні повинні дати необхідні вказівки для підготовки бюджетної пропозиції в терміни, зазначені в рішенні.

На кожному етапі підготовки та розгляду проекту бюджету Міністерство фінансів України аналізує, чи відповідають бюджетні запити меті, чи ефективно використовуються бюджетні кошти та, чи є вони пріоритетними [18].

До 1 квітня року, що передує плановому, НБУ подає до Верховної Ради України та Кабінету Міністрів проект основних положень грошово-кредитної політики на наступний бюджетний період та прогноз доходів і видатків [2].

Він може бути врахований у дохідній частині державного бюджету.

Відповідно до формату бюджетного запиту, затвердженого Міністерством фінансів України, та з урахуванням специфіки формування місцевих бюджетів, місцеві фінансові органи розробляють власні інструкції з підготовки бюджетних запитів та доводять їх до головних розпорядників бюджетних коштів.

Місцеві фінансові органи аналізують бюджетні запити головних розпорядників коштів місцевого бюджету. Після схвалення Кабінетом Міністрів України підготовленого Міністерством фінансів України проекту закону про державний бюджет Міністерство фінансів України подає Кабінету Міністрів Автономної Республіки Крим, обласним органам виконавчої влади та виконавчим органам відповідних рад розрахунків передбачуваного обсягу міжбюджетних трансфертів, методику їх визначення та інші показники, необхідні для складання проекту обласного бюджету.

Кабінет Міністрів України приймає постанову про схвалення проекту закону про державний бюджет та подає до 15 вересня року, що передує року, в якому планується складання проекту бюджету, до Верховної Ради України його проект та матеріали, передбачені статтею 38 Бюджетного кодексу.

Відповідно до Бюджетного кодексу України, на цьому стадія складання проекту закону про державний бюджет закінчується [2].

На кожній стадії бюджетного процесу вирішуються питання, які не можуть бути розглянуті в інший час.

«Проект закону про державний бюджет розглядається Національною делегацією України, комітетами, фракціями та групами Верховної Ради України. На першому читанні проекту закону про Державний бюджет України голова Комітету з питань бюджету доповідає висновки й пропозиції Верховної Ради України з цього питання. Висновки та пропозиції голосуються всім складом парламенту. Схвалення висновків та пропозицій Верховної Ради України щодо проекту закону про державний бюджет вважається прийняттям у першому читанні проекту закону про Державний бюджет України» [20].

У другому читанні спочатку затверджується дефіцит (профіцит) державного бюджету, загальний обсяг доходів і видатків, а потім відбувається постатейне голосування проекту закону про Державний бюджет України. Друге читання має бути завершене до 20 листопада року, що передує плановому. Відповідно до частини 3 статті 43 Закону про бюджет, загальний обсяг дефіциту (профіциту), доходів, видатків, міжбюджетних трансфертів та інших показників,

необхідних для складання місцевих бюджетів Державного бюджету України на наступний рік, обов'язково приймаються у другому читанні й не підлягають розгляду в третьому читанні.

Строком у тиждень після прийняття проекту закону про Державний бюджет України у другому читанні Кабінет Міністрів України доводить до відома органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування Автономної Республіки Крим положення та показники міжбюджетних відносин, які були проголосовані Верховною Радою України у другому читанні. На основі цих даних відповідні органи влади готують проекти рішень про місцеві бюджети (ч. 5-8 ст. 75 Закону про бюджет).

«Третє читання має розпочатися до 25 листопада року, що передує плановому (стаття 44 Закону про бюджет). Після доповіді голови Комітету з питань бюджету та співповіді Міністра фінансів України Верховна Рада України проводить голосування щодо статей та законопроектів, не прийнятих у другому читанні.

Голосування щодо статей та законопроекту в цілому, які не були прийняті у другому читанні. Закон про державний бюджет має бути прийнятий до 1 грудня» [2].

Друга стадія проявляється в організації виконання бюджету, в його касовому та (або) казначейському варіанті.

На стадії звітування за виконанням бюджету в частині формування нових підходів до управління бюджетними ресурсами в умовах євроінтеграції доцільним, на нашу думку, є удосконалення нормативно-правової бази в контексті її адаптації до європейських норм та стандартів, а також удосконалення методології системи обліку державних фінансів, що сприятиме реальності та ефективності управління бюджетним процесом в сучасних умовах.

Доходи бюджету зараховуються безпосередньо на Єдиний казначейський рахунок і не можуть акумулюватися на рахунках органів стягнення. Виконання бюджету за доходами означає мобілізацію надходжень податків і зборів

(обов'язкових платежів) та їх розподіл між різними ланками бюджетної системи відповідно до чинного законодавства.

Міністерство фінансів України відповідає за прогнозування та аналіз доходів бюджету. Міністерство фінансів має виключне право затверджувати рішення центрального податкового органу про розстрочення або відстрочення податкових зобов'язань на строки, що перевищують один бюджетний рік, щодо обов'язкових платежів.

Міністерство фінансів веде бухгалтерський облік усіх надходжень за видами доходів. На вимогу органів, що контролюють справляння надходжень бюджету, Державне казначейство також здійснює повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до бюджету.

«Органи, що контролюють справляння надходжень бюджету, забезпечують своєчасність і повноту зарахування податків, митних зборів та інших доходів до державного бюджету. Іншими словами, органи державної влади та органи місцевого самоврядування мають повноваження контролювати правильність і своєчасність справляння податків, зборів та інших доходів бюджету» [2].

На останній стадії бюджетного процесу проводиться контроль за дотриманням бюджетного законодавства. Відповідно до Бюджетного кодексу України контроль спрямовується на забезпечення ефективного і результативного управління бюджетними коштами.

Завданням бюджетного процесу є організація умов та необхідних процедур для створення якісного бюджетного плану та його ефективної реалізації.

Підсумовуючи, можна дійти висновку у тому, що бюджетний процес – це комплекс заходів, що здійснюються виконавчими та представницькими органами влади, з розробки та виконання фінансово-бюджетної політики та координування бюджетної системи. Цей процес лежить в основі економічної політики держави, яка забезпечує сильну та ефективну державну владу, політичну стабільність, безпеку, соціальну справедливість та громадський порядок.

Висновки до першого розділу

На основі дослідження теоретичних та правових аспектів формування державного бюджету України було отримано ряд важливих висновків, які полягають в наступному:

1) Державний бюджет - це система грошових відносин між державою та громадянами, організаціями, підприємствами й компаніями, спрямована на створення і використання централізованого фонду грошових коштів для задоволення суспільних потреб. Державний бюджет - це річний баланс доходів і видатків, який складається органами державної влади з метою впливу на економічні процеси та підвищення їх ефективності. В Україні основою державних фінансів є бюджетна система, яка включає державний бюджет та бюджети адміністративно-територіальних одиниць.

2) Сутність державного бюджету проявляється у формуванні централізованих фінансових фондів, необхідних для виконання функцій держави, плануванні бюджетних показників доходів і видатків, використанні централізованих фондів. Доходи державного бюджету залежать від таких факторів, як стан економічного розвитку держави, рівень платежів до бюджету та ефективність системи управління цими платежами.

3) Ухвалення державного бюджету України - одне з найскладніших завдань, яке доводиться виконувати державним інституціям. Його складність полягає в тому, що ще більше ускладнюється щорічною законодавчою процедурою. В умовах військової агресії ще більше труднощів у цьому процесі, адже є колосальний дефіцит бюджету, а надходження суттєво скоротились.

4) Бюджетний процес (відповідно до Бюджетного кодексу) - це регламентована нормами права діяльність зі складання, розгляду, затвердження, виконання і контролю за виконанням бюджетів, а також розгляду звітів про виконання бюджетів, що складають бюджетну систему України.

5) Основу єдності правового регулювання бюджетного процесу забезпечують як загальні засади бюджетної діяльності, а також спеціальні

принципи бюджетного процесу. Щороку органи влади працюють над тим, щоб розставити пріоритети у розвитку країни на наступні три роки, оцінити обсяг фінансових можливостей, порахувати скільки грошей виділити на кожную сферу: освіту, медицину, соціальну політику, національну оборону тощо і постаратися зберегти збалансованість бюджету. Сутність кожної стадії характеризується її метою та завданнями. Для кожного стадії визначено чітке коло суб'єктів та його повноваження. Кожна стадія має процесуальні межі, що обмежується термінами. Ну і нарешті, кожна стадія має власний результат.

б) Державний бюджет відіграє провідну роль у складанні фінансових планів держави є головним засобом зосередження фінансових коштів, утворюючи при цьому бюджет, дає можливість політичній владі коректно та швидко виконувати свої повноваження, що дає державі реальну економічну та політичну владу. За допомогою бюджету відбувається перерозподіл національного доходу та внутрішнього валового продукту, а також здійснюється процес регулювання та стимулювання економіки, підвищення ефективності провадження та проводяться заходи щодо політики в області соціального розвитку та соціального забезпечення з метою покращення життя окремих верств населення.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Формування Державного бюджету України.

Соціально-економічний розвиток держави визначається можливостями мобілізації та ефективного використання коштів бюджету. Обсяг доходів державного бюджету впливає на можливості держави виконувати покладені на неї функції та забезпечити не лише економічну стабільність в країні, а й подальший її розвиток.

Війна, яка вже понад рік триває на території України внесла непоправні зміни у життя всіх українців: втрата життя та руйнування, переміщення мільйонів людей, припинення господарської діяльності економічних суб'єктів.

В умовах воєнного стану перед державою постало завдання переорієнтувати бюджет держави на військові цілі та здійснити найнеобхідніші соціальні, гуманітарні видатки, спрямовані на підтримку населення, особливо внутрішньо переміщених осіб, на забезпечення діяльності критичної інфраструктури [11].

Враховуючи, що саме бюджет є основною фінансовою базою держави, питання формування його доходів в умовах воєнного стану набувають особливої актуальності.

У таких умовах держава змушена змінювати фінансову політику для розв'язання нагальних проблем: «збільшення видатків на оборону держави, перегляду джерел наповнення бюджету та залучення міжнародної фінансової допомоги» [7].

Падіння економічної активності, зменшення обсягів виробництва та зупинка діяльності значної кількості суб'єктів бізнесу в умовах війни зумовлює необхідність аналізу сучасного стану формування дохідної частини Державного бюджету України.

Аналізуючи динаміку доходів Державного бюджету України протягом 2018-2022 рр. варто зазначити стабільну позитивну динаміку їх загальної величини.

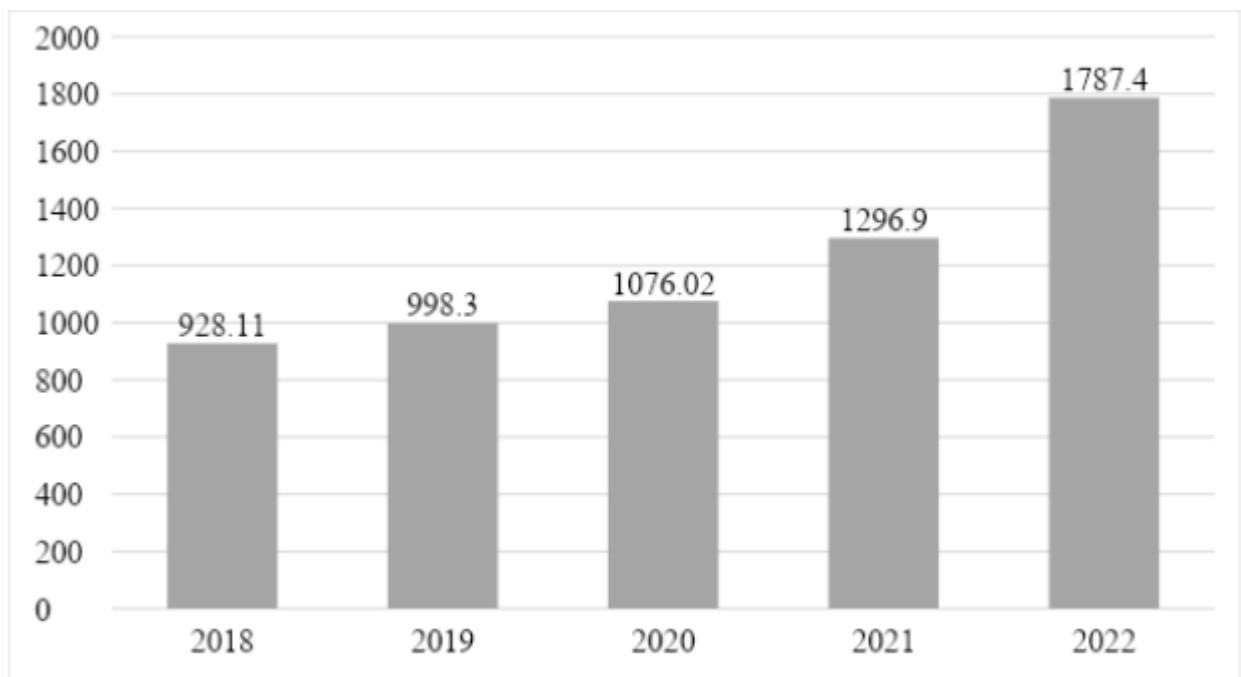

Рис.2.1. Динаміка доходів Державного бюджету України за 2018-2022 роки, млрд. грн.

Джерело: складено автором на основі [3, 18]

Темп зростання доходів у 2019 році в порівнянні з 2018 роком знизився на 9,49%, але протягом наступних років спостерігається їх стрімке зростання. Важливо зазначити, що потреба у збільшенні дохідної частини бюджету починаючи з 2019 року спричинена поширенням та наслідками пандемії COVID-19, у 2022 році початок масштабних військових дій став новим випробуванням для економіки України.

Важливим макроекономічним показником, що безпосередньо визначає дохідну частину бюджету є обсяг валового внутрішнього продукту, розподіл та перерозподіл якого відбувається через державний бюджет. У 2022 році, порівнюючи з 2021 роком, розмір реального ВВП України у відсотковому співвідношенні зменшився на 29,1%, при чому за нормальних умов його значення не має перевищувати позначку 3%. Це, безумовно, негативно впливає

на формування дохідної частини Державного бюджету України в сучасних умовах.

Бюджетні надходження поділяють на загальні та спеціальні, які формують загальний фонд фінансування без цільового спрямування та відповідно зараховуються до спеціального фонду бюджету з чітко визначеним напрямком використання коштів.

Існує чималий перелік джерел формування дохідної частини державного бюджету, основними з яких є: податкові надходження; неподаткові надходження; доходи від операцій з капіталом; офіційні трансферти та інші.

Таблиця 2.1

Динаміка та структура доходів Державного бюджету України за 2018–2022 рр.

Показник	2018 р.		2019 р.		2020 р.		2021 р.		2022 р.	
	млрд грн	питома вага, %	млрд грн	питома вага, %	млрд грн	питома вага, %	млрд грн	питома вага, %	млрд грн	питома вага, %
Податкові надходження	753,8	81,2	799,8	80,1	851,1	79,1	1107,1	85,4	949,8	53,1
Неподаткові надходження	164,7	17,7	186,8	18,7	213,0	19,8	175,4	13,5	346,3	19,4
Доходи від операцій з капіталом	0,7	0,1	0,18	0,02	0,04	0,0	0,3	0,0	0,6	0,0
Цільові фонди	0,2	0,02	1,8	0,2	0,2	0,02	0,2	0,0	0,1	0,0
Трансферти	8,8	1,0	9,9	1,0	11,7	1,1	13,9	1,1	490,6	27,4
Всього	928,1	100	998,3	100,0	1076,0	100,0	1296,9	100,0	1787,4	100,0

Джерело: складено автором на основі [18]

Як видно із показників табл. 2.1, у 2018–2021 рр. податкові надходження становили визначальну частку доходів Державного бюджету України (79,1–85,4%). Представимо структуру державного бюджету за 2021 та 2022 рік більш наочно на рис.2.2.

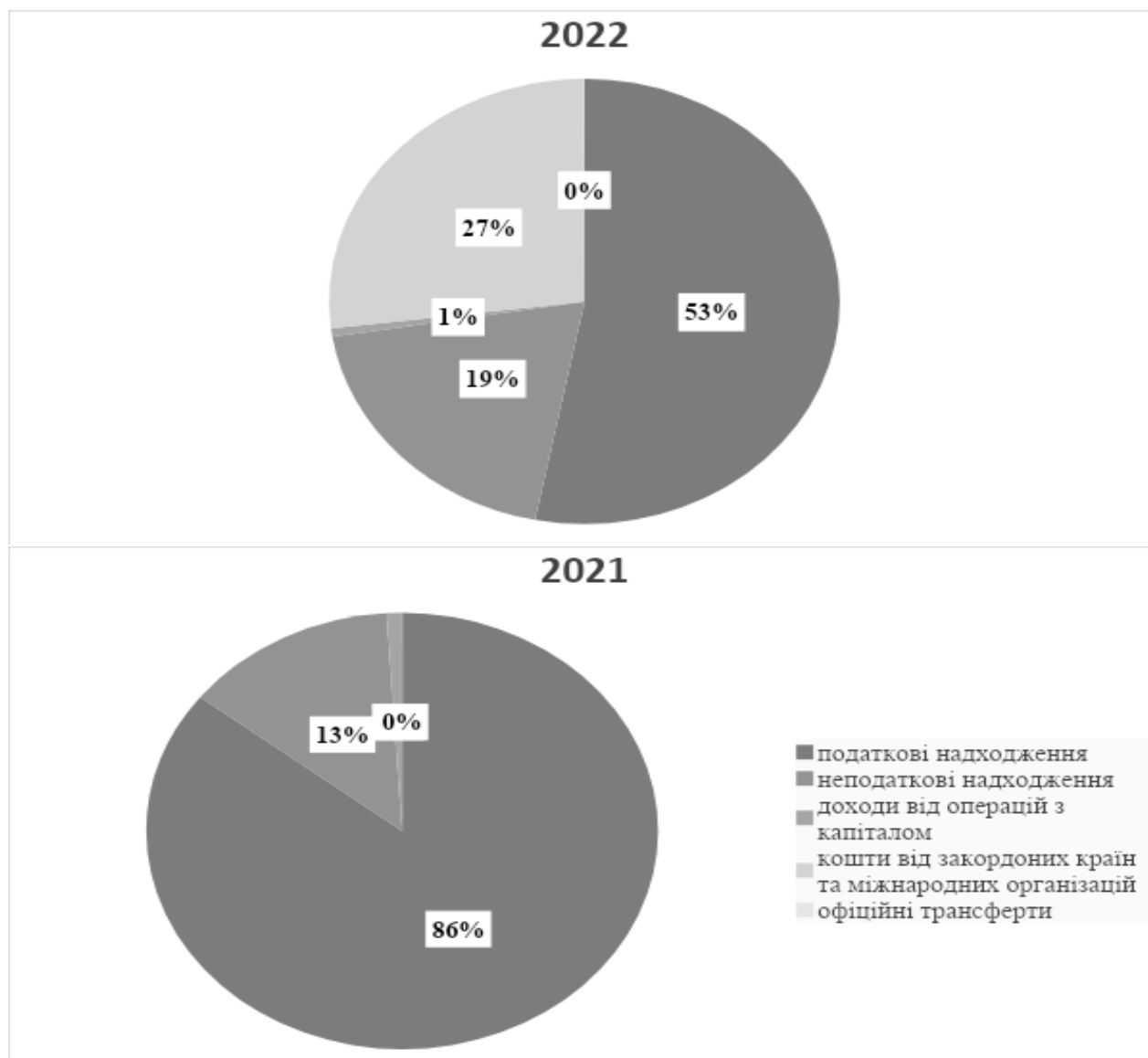

Рис.2.2. Зміна структури доходів Державного бюджету України у 2022 році порівняно з 2021 роком

Джерело: складено автором на основі [18]

Внаслідок війни суттєво змінилась структура доходів державного бюджету. Безумовно, найбільша частка надходжень до державного бюджету період припадає на податкові надходження. У 2021 році вони становили 85,37% в структурі доходів Державного бюджету України, а у 2022 році – вже 53,14%, тобто прослідковується зниження їх питомої ваги у зв'язку з отриманням значного обсягу коштів від закордонних країн і міжнародних організацій (рис.2.3.). Частка цього джерела у 2022 році зросла до 26,9 % проти 0,1% у 2021

році. Така ситуація зумовлена тим, що до війни Україна була одним з найбільших експортерів сільськогосподарської продукції, металургії та ІТ-послуг [25].

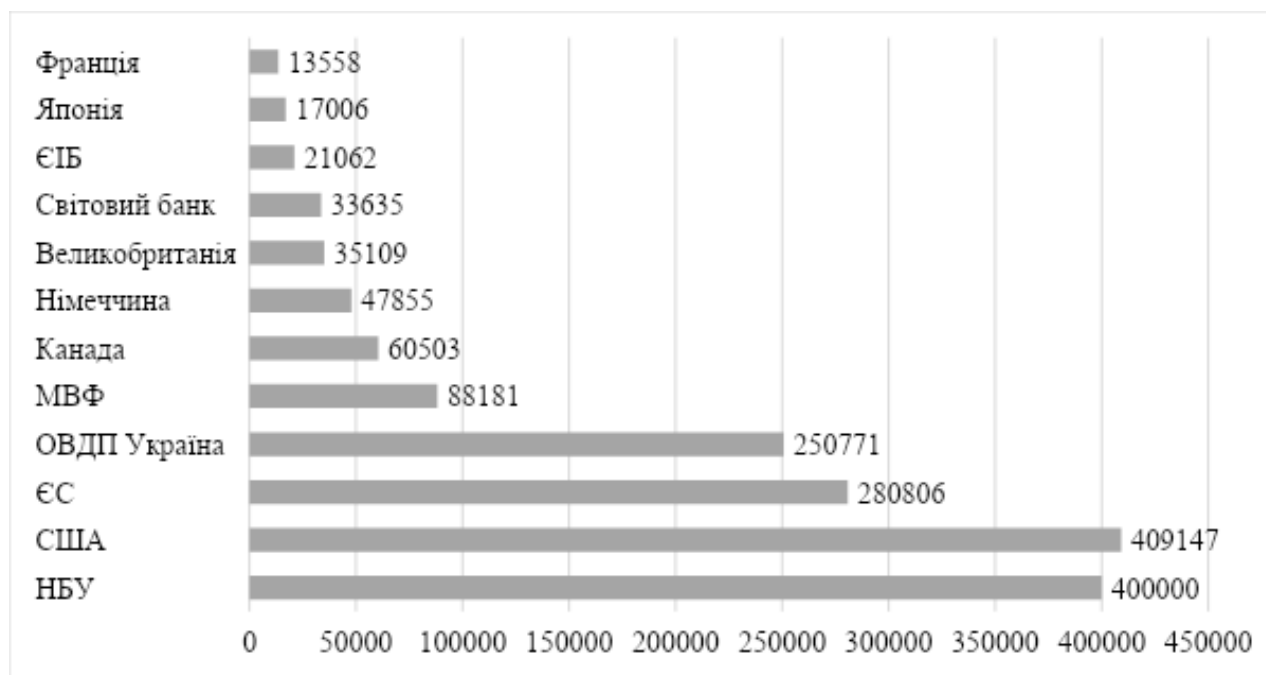

Рис.2.3. Джерела міжнародного фінансування Державного бюджету України від держав, що підтримують її суверенітет станом на 01.01.2023 р., млн грн.

Джерело: складено автором на основі [18]

Значними надходженнями до бюджету вирізнялись податки з імпорту, який надходив через українські порти. В умовах воєнного стану стали неможливими зовнішньоекономічні операції через українсько-російський та українсько-білоруський кордони, а також авіаперевезення. Крім того, на території, де ведуться активні бойові дії працювали компанії, які сплачували значні за обсягами податки [25]. Внаслідок війни зруйновано нафтопереробні заводи, металургійні комбінати, інфраструктурні та енергетичні об'єкти. Також причинами зниження обсягів податкових надходжень є зміни податкового законодавства:

- надання можливості юридичним особам та фізичним особам підприємцям перейти на спрощену систему оподаткування зі сплатою єдиного податку за ставкою 2%;

- тимчасове запровадження ставки ПДВ на рівні 7% та зниження ставки акцизного податку на пальне;

- звільнення (у квітні – червні) від оподаткування товарів, що ввозились в Україну платниками єдиного податку, транспортних засобів, які ввозились громадянами;

- звільнення від оподаткування товарів оборонного призначення [25].

Оцінка динаміки та структури доходів державного бюджету дозволила виявити, що у період в'єнного стану питома вага трансфертів зросла до рівня 27,4% (у 2018–2021 рр. близько 1%). Зростання даної групи доходів державного бюджету зумовлено надходженням фінансової допомоги від міжнародних партнерів (Європейського Союзу, міжнародних фінансових організацій та окремих країн).

Представимо в табл.2.2 динаміку та структуру податкових надходжень до Державного бюджету України.

Таблиця 2.2

Динаміка податкових надходжень до Державного бюджету України за січень-грудень 2020-2022 р.

Види	Податки	Обсяг, млрд.грн.			Структура, %			Темп росту (2022/2021), %
		2020	2021	2022	2020	2021	2022	
Доходи, у т.ч.		1076,0	1296,9	1787,4	100,0	100,0	100,0	137,8
Усього податкових надходжень		851,1	1107,1	949,8	79,1	85,4	53,1	85,8
Непрямі податки	ПДВ	400,6	536,5	467,0	37,2	41,4	26,1	87,0
	Акцизний податок	138,3	162,5	102,4	12,9	12,5	5,7	63,0
	Ввізне мито	30,2	36,9	23,3	2,8	2,9	1,3	63,1
Прямі податки	Податок та збір на доходи фіз.осіб	117,3	137,6	148,4	10,9	10,6	8,3	107,8
	Податок на прибуток підприємств	108,7	147,8	117,0	10,1	11,4	6,6	79,2
	Інші податки	56,0	85,8	91,7	5,2	6,6	5,1	106,9

Найбільша питома вага в структурі податкових надходжень Державного бюджету України належить ПДВ (49,2% у 2022 році), що на 2,1 в.п. більше в

порівнянні з 2019 роком і свідчить про значну фіскальну роль в податкових надходженнях.

Друге місце займає податок та збір на доходи фізичних осіб і це складає 15,6% у 2022 році в проти 13,9% у 2019 році (ріст на 1,7 в.п.). Це пов'язано із зростанням відрахувань із заробітних плат військовослужбовців, легалізації найманої праці та детінізації заробітної плати.

Третє місце в структурі надходжень належить податку на прибуток підприємств (12,3%), проте в порівнянні з 2019 роком він знизився на 0,6 п.п. Інші податки зросли на 3,1 в.п. Акцизний податок та ввізне мито знизилися відповідно на 5,4 та на 1,0 в.п. в порівнянні з 2019 роком.

У 2022 році суттєво посилилася залежність бюджету країни від результатів оподаткування різних видів доходів населення (ПДФО, військовий збір), а також нерухомості (земельних ділянок, житлової та комерційної нерухомості) (місцеві податки) – об'єктів, які практично неможливо вивести з-під оподаткування. Тому логічно зробити висновок про те, що основний тягар фіскального навантаження під час війни (фактично – бюджетного фінансування оборонних потреб) несуть громадяни та інші суб'єкти, які дотримуються національного законодавства і цивілізованих правил фінансової взаємодії навіть за складних умов воєнного лихоліття.

Таким чином, для зростання податкових надходжень необхідно припинення військових дій, відновлення як виробничого, так і трудового потенціалу країни.

Щодо післявоєнного періоду, то навряд чи можна буде говорити про радикальне зниження податків – адже потреби державного бюджету будуть доволі значними. Втім, уже зараз можна запроваджувати стимулювання бізнесу іншими методами – наприклад, допомагаючи українським підприємствам виходити на зовнішні ринки.

2.2. Аналіз показників виконання Державного бюджету України

Держава через бюджет забезпечує мобілізацію коштів, необхідних для забезпечення соціально-економічного розвитку країни. Глобальні зміни, спричинені повномасштабним вторгненням держави-агресора, вразили економіку України та змусили її змінювати фінансову систему. В умовах воєнного стану надзвичайно важливо забезпечити належне виконання державного бюджету.

Для розуміння особливостей виконання державного бюджету дослідимо динаміку виконання дохідної та видаткової частини Державного бюджету України за період 2018–2022 рр., % (рис. 2.4.).

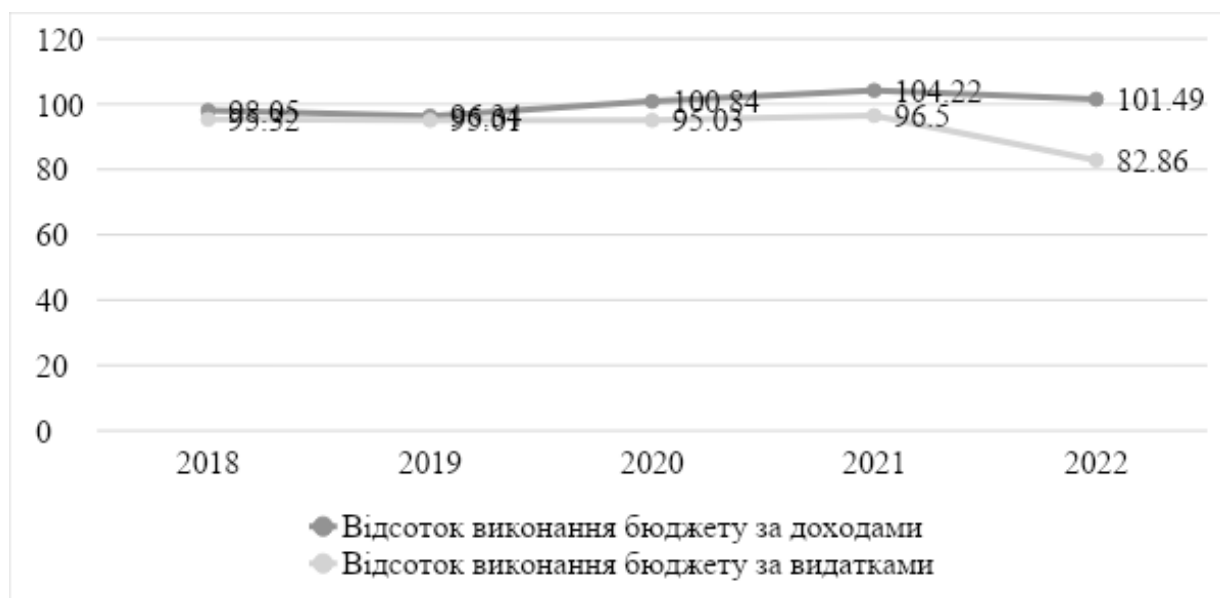

Рис.2.4. Динаміка виконання дохідної та видаткової частини Державного бюджету України за період 2018–2022 рр., %

Джерело: складено автором на основі [18]

Таким чином, дані рис.2.3 свідчать, що в дохідній частині спостерігається незначне коливання від планових показників, а у 2022 році спостерігається навіть перевиконання внаслідок допомоги та грантів від інших країн та міжнародних організацій. Проте виконання по видатках у 2022 році не є оптимальним.

В умовах воєнного стану надзвичайно важливим є забезпечення безперервного фінансування обороноздатності держави. До лютого 2022 року

розподіл бюджетних видатків здійснювався за програмно-цільовим методом для забезпечення сфер суспільного життя українців, відповідно до бюджетної класифікації видатків.

Але повномасштабне вторгнення Росії на територію України призвело до суттєвих коректив розподілу та використання бюджетних коштів. З перших днів війни Уряд визначив ключовою статтею фінансування – фінансове забезпечення сектору національної безпеки та оборони, зокрема, спрямовуючи кошти резервного фонду державного бюджету на потреби ЗСУ, інших військових формувань, правоохоронних та інших державних органів, залучених до виконання відповідних завдань щодо відсічі збройної агресії.

Так, з початку війни рішеннями Уряду з резервного фонду державного бюджету на забезпечення ключових потреб суб'єктів сектору національної безпеки та оборони було спрямовано понад 301,7 млрд грн, зокрема для: Міністерства оборони – 180,7 млрд грн, Міністерства внутрішніх справ – 107,5 млрд грн, Головного управління розвідки Міноборони – майже 3 млрд грн, Служби безпеки України – майже 2 млрд грн, Адміністрації Державної служби спеціального зв'язку – 2,9 млрд гривень [15].

Прийнятий Державний бюджет України 2023 року охарактеризовано як бюджет спрямований на досягнення перемоги, а його пріоритетом є оборона та безпека країни, тому загальний ресурс на безпеку та оборону було суттєво збільшено та передбачено у сумі 1141,1 млрд грн, або 18,2% валового внутрішнього продукту [15].

Таблиця 2.3

Розподіл видатків державного бюджету у 2021-2023 роках, %

Назва	2021	2022	2023	Абсолютне відхилення	
				2022/2021	2023/2022
Видатки на національну безпеку і оборону	8,56	42,2	43,4	33,64	1,2
Видатки на забезпечення інших функцій держави	91,44	57,8	56,6	-33,64	-1,2

Джерело: складено автором на основі [18]

Видатки на безпеку та оборону становлять рекордні 43,4% загального обсягу видатків державного бюджету з часів незалежності України (табл. 2.3). І це при умові того, що у 2023 році державний бюджет має вищий рівень дефіциту. Розглянемо структуру видатків Державного бюджету України за функціональною класифікацією в табл.2.4.

Таблиця 2.4

Структура видатків Державного бюджету України за функціональною класифікацією у 2019-2022 рр., %

Групи видатків	2019	2020	2021	2022
Загальнодержавні функції	15.68	12.72	13.87	7.47
у т.ч. обслуговування держборгу	11.11	9.29	10.44	
Оборона	9.94%	9.35%	8.56%	42.24%
Громадський порядок, безпека, судова влада	13.06	12.24	11.70	16.39
Економічна діяльність	6.74	13.11	12.14	3.53
Охорона навколишнього середовища	0.59	0.52	0.55	0.17
Житлово-комунальне господарство	0.01	0.01	0.01	0.02
Охорона здоров'я	3.59	9.70	11.44	6.81
Духовний та фізичний розвиток	0.93	0.76	1.07	0.41
Освіта	4.81	4.10	4.28	2.16
Соціальний захист та соціальне забезпечення	20.38	25.06	22.77	15.75
у т.ч. соціальний захист пенсіонерів	16.99	15.70	13.50	

Джерело: складено автором на основі [18]

Аналіз бюджетних витрат у їхній динаміці дозволив відзначити, що переважна частина державних коштів в Україні витрачається на споживання, тобто на реалізацію державних функцій, утримання апарату працівників, заробітну плату яким виплачують із бюджету, на фінансування різних соціальних ініціатив тощо, у той час, як видатки розвитку до повномасштабної війни не перевищували 18,5% від загального обсягу витрат.

Представимо на рис.2.5 узагальнену структуру видатків Державного бюджету України.

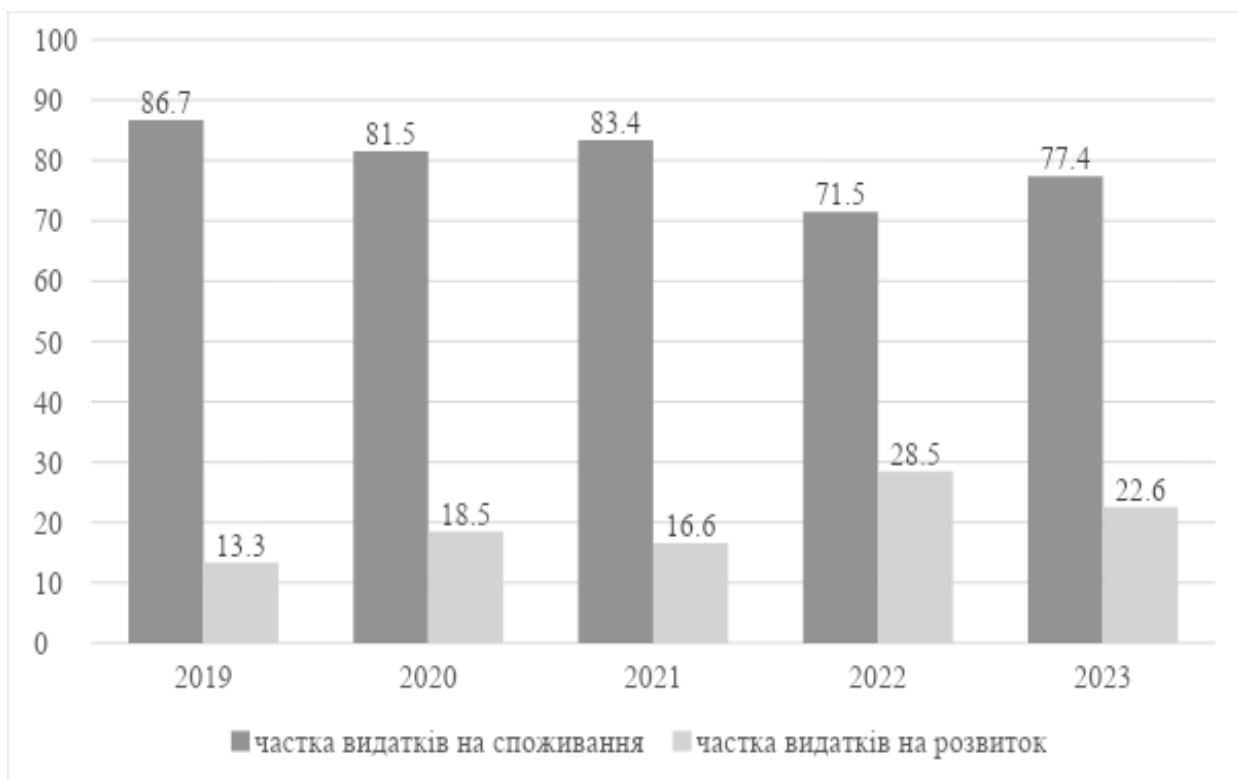

Рис.2.5. Узагальнена структура видатків Державного бюджету України у 2019-2023 рр., %.(Примітка: дані бюджету за 2023 рік на початок року)

Джерело: складено автором на основі [18]

У цьому аспекті маємо відзначити, що бюджет країни за воєнного стану виглядає значно результативнішим, ніж раніше, ураховуючи зростання обсягів витрат на розвиток, частка яких за підсумками 2022 року склала 28,5%, а на 2023 рік попередньо запланована в обсязі 22,6%.

Більш деталізований розгляд структури витрат державного бюджету на споживання дозволяє зробити висновок щодо певної їх стабілізації у 2019-2021 рр. із фіксацією частки витрат на оплату праці на рівні 15-16% (Рис. 2.6).

Фактично воєнний стан зумовив значне скорочення витрат на споживання саме в частині тих їхніх елементів, які безпосередньо не пов'язані з оплатою праці та утриманням приміщень, внаслідок чого у 2022 році практично половина видатків держави на споживання була спрямована на оплату праці персоналу, залученого в державному секторі та на оплату вартості використаних енергоносіїв і комунальних послуг.

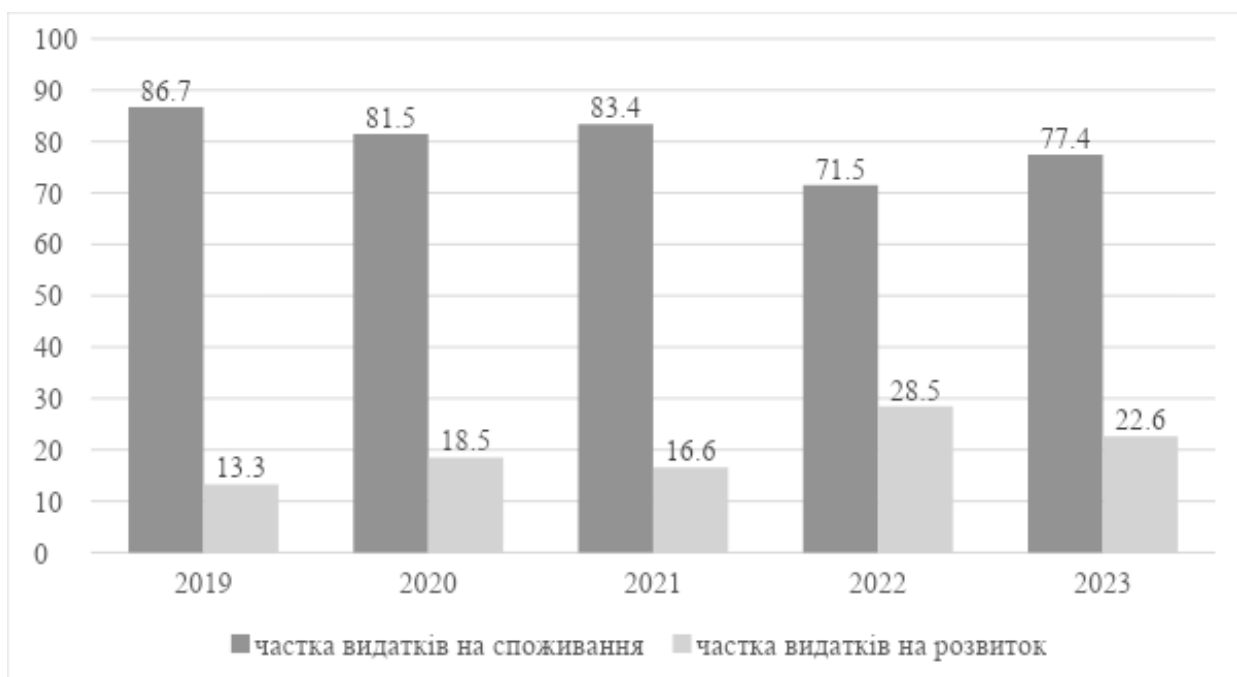

Рис.2.6. Узагальнена структура видатків Державного бюджету України у 2019-2023 рр., %.(Примітка: дані бюджету за 2023 рік на початок року)

Джерело: складено автором на основі [18]

Значною мірою таке зменшення частки інших витрат на споживання обумовлене й особливостями функціонування державних фінансів воєнного часу і зокрема отриманим урядом правом «на власний розсуд розпоряджатися коштами, спрямовуючи їх на найбільш необхідні потреби для оборони країни.

Зокрема постійно за залишковим принципом здійснюється фінансування державних видатків за напрямом охорони навколишнього природного

середовища, житлово-комунального господарства, освіти та духовного й фізичного розвитку. Отже, ключовими пріоритетами владних кіл у країні з тривалим активним воєнним конфліктом, на жаль, виявилися видатки на соціальний захист і утримання органів державної влади, покликаних реалізовувати загальнодержавні функції. Зрозуміло, що саме така політика призвела до неминучості повномасштабного вторгнення і таким чином поставила під загрозу існування держави загалом.

І тут же маємо відзначити, що якщо у 2022 році прийшло розуміння необхідності в першу чергу фінансувати саме оборонний сектор, то, як свідчать дані уточненого бюджету на 2023 рік, представники влади в прискореному темпі намагаються повернутися до довоєнного рівня видатків як мінімум у секторі виконання загальнодержавних функцій.

І в цьому аспекті вбачаємо ключову проблему державних видатків — відсутність будь-якої захищеності від виконання особистих бажань представників вищих органів влади [15].

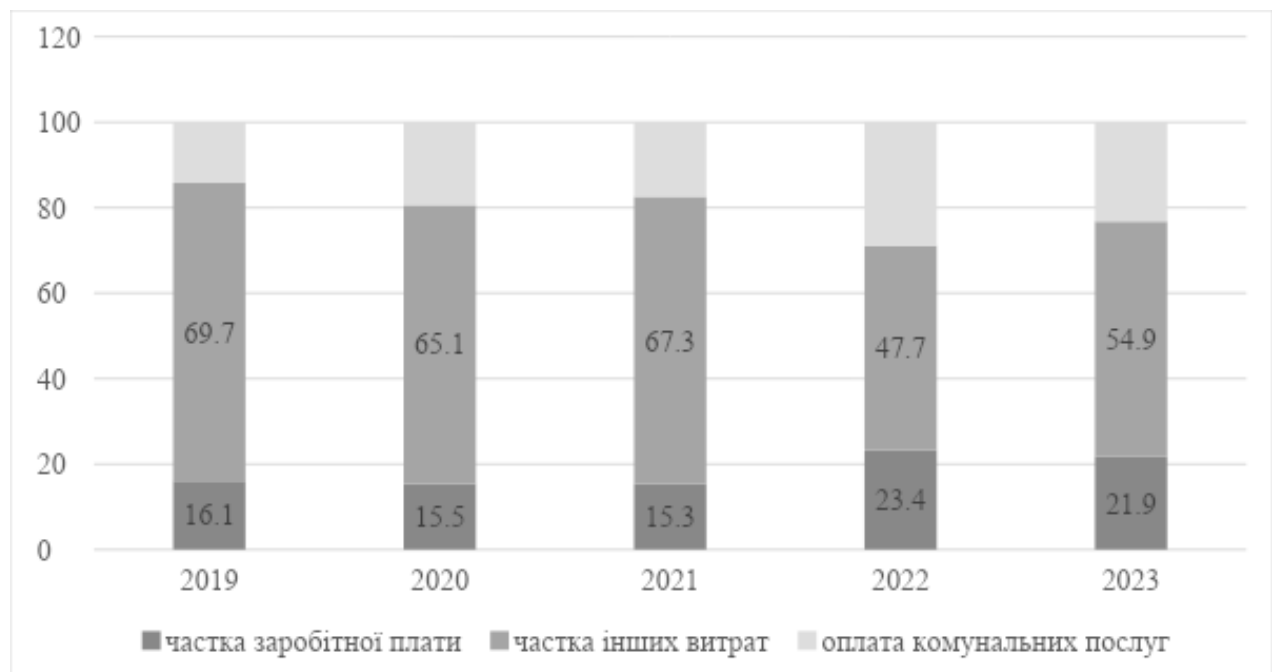

Рис.2.7 Структура витрат бюджету України на споживання у 2019-2023 рр.

(Примітка: дані бюджету за 2023 рік на початок року)

Джерело: складено автором на основі [18]

Особливої гостроти вказана проблема набула в Україні саме впродовж досліджуваного періоду, оскільки й виконавча, і законодавча гілки влади наразі повністю втратили свою незалежність і перебувають у фактичному підпорядкуванні глави держави. Друга важлива проблема вітчизняних бюджетних видатків – надто низька ефективність, а в деяких випадках і взагалі нульова. Тут доцільно відзначити, що якщо говорити про власне ефективність витрат бюджету, то під нею загалом розуміють «здатність уникати марнотратства в процесі досягнення бажаного результату» [15]. Однак при цьому досі не сформовано єдиної прийнятної методики оцінювання ефективності бюджетних витрат, що змушує в кожному випадку підшукувати оптимальні підходи та методи аналізу, у тому числі й шляхом порівняння з аналогічними суб'єктами.

У контексті бюджетних витрат України, і особливо враховуючи ситуацію 9 річної війни, яка в останні роки переросла в повномасштабну, досить складно дібрати країни для порівняння бюджетних видатків із метою визначення їх ефективності, тому в цьому випадку вважаємо за доцільне аналізувати бюджетні видатки в контексті світових рейтингів та позицій нашої держави.

Так, наприклад, оскільки пріоритетним напрямом для України є фінансування видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення, то варто здійснити його порівняння з аналогічними видатками інших країн (зокрема країн Євросони) в контексті не лише обсягу витрат, але і їх результатів.

При цьому якщо, наприклад, порівнювати з Болгарією, яка не на багато позицій випереджає нашу країну за показниками Індексів соціального прогресу та людського розвитку, то частка її витрат на соціальні заходи також є найнижчою серед досліджуваного переліку країн, що дає підстави говорити про достатню результативність її бюджетних видатків на соціальну сферу.

У Державному бюджеті України на 2023 рік передбачено виділення на сільське господарство 13188 млн грн [11], проте План роботи Міністерства аграрної політики та продовольства на 2023 рік [27] передбачає сумарну витрату 857,9 млн грн на реалізацію передбачених програм і заходів. Тобто лише 6,5%

бюджетних коштів країни, яка перебуває в стані війни й повинна максимально ефективно використовувати всі наявні ресурси, піде на реальну підтримку сільського господарства й втілення програм підтримки та розвитку. А 93,5% виділених бюджетних коштів таким чином передбачено на споживання, тобто на утримання самого чиновницького апарату.

Наслідки розпочатої проти України війни стали наступні тенденції у сфері державного бюджету:

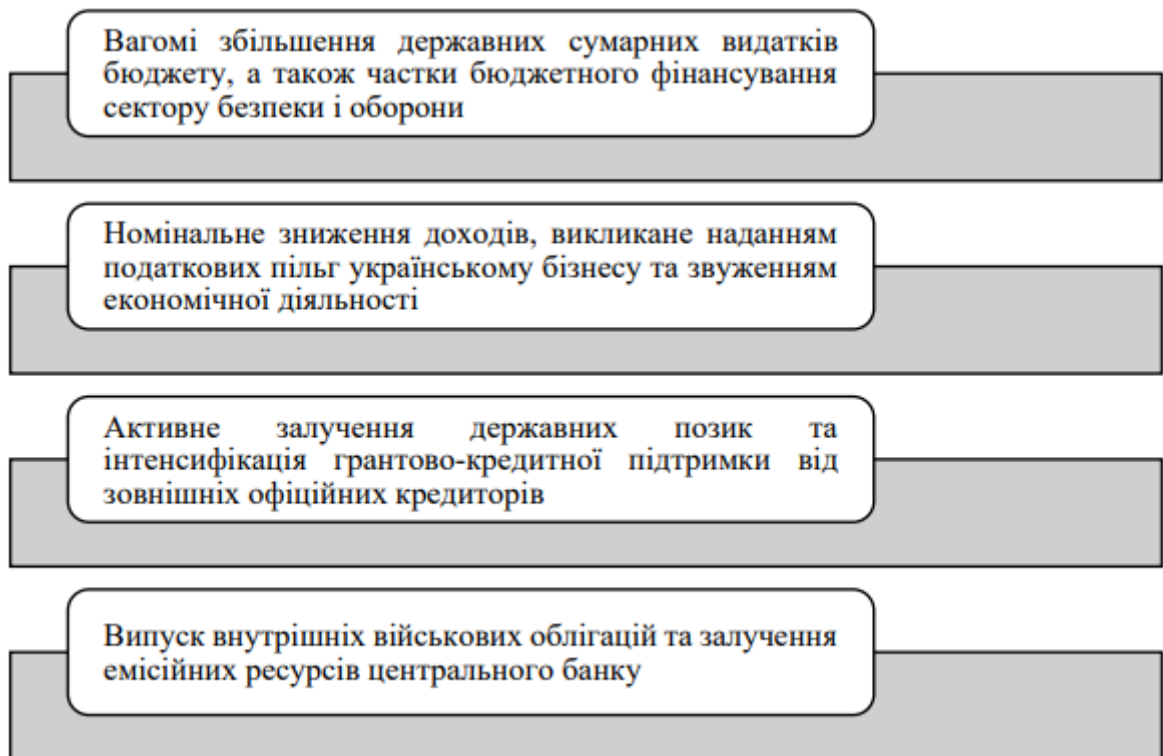

Рис.2.8. Наслідки війни проти України

Джерело: складено автором

Таким чином, підсумовуючи проведений аналіз, маємо відзначити, що сфера державних витрат в Україні є дуже проблемною, проте ключовим чинником такої ситуації є відсутність обмежувальних механізмів для вищих органів влади. Фактично такі механізми виписані в законодавстві, проте практика державного управління в Україні останніх років засвідчила можливість повної втрати суб'єктності й законодавчою, і виконавчою гілками влади, що в підсумку вже спричинило дуже тяжкі наслідки для країни в цілому.

В умовах воєнного стану, орієнтири витрачання коштів держави суттєво змінилися на перший план вийшло фінансування сфери національної безпеки та оборони. Дуже важливою у таких умовах є підтримка економіки населенням та підприємствами країни, які продовжують працювати, не вийшли з ринку і надалі стимулюють економічну активність.

Висновки до другого розділу

В процесі дослідження встановлено, що у період війни зросла роль Державного бюджету України як інструменту забезпечення фінансової безпеки країни. Аналіз дохідної частини бюджету показав, що у сумарній частині доходи державного бюджету зростають, навіть у період воєнного стану, проте змінилася структура надходжень в сторону надання фінансової допомоги від інших країн та міжнародних фінансових організацій, зменшились податкові надходження, що обумовлено окупацією територій, виїздом підприємцем за кордон, релокацією бізнесу та інше.

Надалі дана тенденція збережеться до закінчення війни, а формування державного бюджету буде базуватися на міжнародній допомозі. Саме через вищезазначене підвищується увага до видатків державного бюджету, які потрібно добре прорахувати під реальні джерела доходу. У період воєнного стану змінилися пріоритети видатків у сторону оборони.

Крім того, встановлено, що у період війни принципово важливим на етапі планування бюджету стало врахування можливих ризиків, загроз та небезпек різних сфер соціального та економічного розвитку країни. Основною проблемою під час формування бюджету є тимчасово окуповані території, скорочення трудових ресурсів через трудову міграцію, зниження виробничого потенціалу регіонів та інші. Все це ускладнює бюджетне планування у середньостроковій перспективі. Потреба у збалансованості доходів і видатків призводить до запозичень з боку держави та формування державного боргу. Так, як концентрація бюджетних коштів на вирішення соціально-економічних

завданнях залишається на даний час, то зберігається і необхідність збалансованого виконання бюджету.

Встановлено, що значне збільшення видатків бюджету для України, яка перебуває у стані війни є цілком виправданим природнім, тому, що забезпечує життєздатність держави. Крім того, спостерігається суттєве зростання витрат бюджету на оборону. Проте аналіз показав, що сфера витрат державного бюджету залишається проблемною та потребує уваги як зі сторони науковців, так і уряду.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВИ ЩОДО ЗДІЙСНЕННЯ ТА УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОНАННЯ БЮДЖЕТУ В УМОВАХ ВІЙНИ

3.1. Світовий досвід особливостей формування та виконання державного бюджету

Для визначення перспектив щодо здійснення та удосконалення процесу формування та виконання бюджету в умовах війни доцільно розглянути закордонний досвід різних країн.

У країнах із континентальною системою права бюджет приймається у вигляді єдиного акту, у країнах англосаксонського права приймаються окремі законодавчі акти (США – два фінансові білли: за доходами та витратами) [13]. У багатьох країнах основним правовим джерелом бюджетного процесу є конституція. Проте крім неї є низку законодавчих актів, що регулює бюджетний процес. У деяких країнах бюджетне законодавство є кодифікованим (Україна).

Бюджетний рік є періодом, протягом якого використовується та виконується бюджетна програма чи фінансовий план. Хоча він може не відповідати календарному року, в більшості випадків триває приблизно 12 місяців. Цей період є ключовим для планування та реалізації фінансових заходів управління.

Така розбіжність з календарним роком зумовлена історичними причинами, традиціями, пов'язаними зі строками скликання парламенту, збору врожаю, від якого тривалий час у минулому залежали прибутки бюджету [13].

У США з ухваленням Закону «Про бюджет та звітність» 1921 р. право бюджетної ініціативи належить виконавчій владі та Президент відіграє керівну роль у складанні проекту федерального бюджету він є основною особою, яка несе відповідальність за розробку та виконання федерального бюджету перед законодавчою владою [32].

Складання проекту федерального бюджету США починається за вісімнадцять місяців на початок фінансового року. Бюджетне послання Президента Конгресу має бути подане до першого понеділок січня або після, але не пізніше першого понеділка лютого кожного року як правило, стадії бюджетного процесу у закордонних країнах такі: складання проекту бюджету, розгляд та затвердження, виконання та затвердження звіту по ньому.

У зарубіжних державах діють три системи касового виконання бюджету: казначейська, банківська та змішана.

Існує три основні форми фінансового контролю:

1. Попередній контроль – здійснюється при складанні проектів бюджетів, документів та при відкритті кредитів під час перерахування бюджетних коштів.
2. Поточний контроль – у процесі виконання бюджету.
3. Наступний контроль – за результатами виконання видаткових та прибуткових статей бюджету метою встановлення законності та ефективності фінансових операцій [31].

Як правило, відповідно до системи поділу влади поточний контроль здійснює виконавча влада, а наступний – законодавча влада.

У Канаді контроль за виконанням бюджету здійснює насамперед міністр фінансів. Існує також парламентський контроль, у нижній палаті парламенту створено Комітет з державних витрат.

У контрольні функції здійснює конгрес. Особливе місце відводиться Бюджетному управлінню Конгресу та Головному контрольно-фінансовому управлінню.

У Японії існує спеціально створений орган для контролю над виконанням бюджету – Ревізійна палата, що складається з Ради ревізорів та Генерального секретаріату. У Міністерстві фінансів Німеччини контроль за виконанням бюджету здійснює і законодавча та виконавча влада. Контроль за виконанням бюджету здійснює Рахункова палата, яка є незалежним органом.

Контрольні повноваження законодавчих та представницьких органів регулюються, насамперед всього, конституціями, законами та підзаконними

актами. Коло учасників бюджетного процесу досить широке, до них належать законодавчі органи. влади, органи виконавчої влади, президент, органи грошово-кредитного регулювання, органи державного та муніципального фінансового контролю, державні позабюджетні фонди, одержувачі бюджетних коштів, кредитні організації, здійснюють окремі операції з коштами бюджетів та ін.

Особливе місце серед учасників бюджетного процесу займає президент, він у багатьох країнах підписує закон про бюджет, після чого закон вважається ухваленим. У Великій Британії схвалений парламентом законопроект затверджується Короною (англійською королевою) як необхідну умову, без такого затвердження жоден законопроект не стає законом. У США Президент представляє проект бюджету та вносить його до Конгресу.

Держави-члени ЄС беруть участь у складанні бюджету за допомогою набору наднаціональних фіскальних процедур, викладених у договорах ЄС та підтримуючому законодавстві. ЄС сам по собі є наднаціональним урядом зі своїм бюджетом та бюджетними установами, процедурами та програмами. Він забезпечує дотримання цих макробюджетних правил, які суттєво обмежують політичні рішення окремих держав-членів [30].

Європейський парламент та Рада разом утворюють бюджетний орган. До 1970 р. бюджетними повноваженнями володіла лише Рада, а парламент мав лише консультативну роль.

Договори від 22 квітня 1970 р. та 22 липня 1975 р. розширили бюджетні повноваження парламенту. До набрання чинності Лісабонським договором Рада та Парламент проводили по два читання в ході бюджетної процедури, після закінчення яких Парламент міг або прийняти бюджет, або відхилити його повністю [31].

Наступні договори не вносили істотних змін доти, доки основні зміни не були внесені Лісабонським договором, який запровадив простішу і прозорішу бюджетну процедуру.

Зміни пов'язані головним чином з усуненням різниці між обов'язковими витратами та необов'язковими витратами. Це дозволяє однаково розглядати всі

витрати відповідно до тієї самої процедури, яка була додатково спрощена, з одним читанням у кожній установі на основі проекту бюджету, поданого Комісією.

Етапи бюджетного процесу. Стаття 314 ДЗЄС (договір про заснування європейської спільноти) встановлює етапи та терміни бюджетної процедури. Проте поточна практика полягає в тому, що установи узгоджують «прагматичний» календар щороку до початку бюджетної процедури [8].

1. Етап перший: подання проекту бюджету Комісією. Парламент та Рада встановлюють керівні принципи щодо пріоритетів бюджету. Комісія складає проект бюджету та направляє його до Ради та Парламенту (не пізніше 1 вересня відповідно до статті 314(2) ДЗЄС, але згідно з практичним графіком, до кінця квітня або початку травня). Комісія може змінити проект бюджету на пізнішому етапі з урахуванням нових подій, але не пізніше моменту скликання Погоджувального комітету (див. нижче).

2. Другий етап: ухвалення позиції Ради щодо проекту бюджету. Рада приймає свою позицію щодо проекту бюджету і направляє його до Парламенту (відповідно до статті 314(3) ДЗЄС вона має бути представлена не пізніше 1 жовтня, але згідно з прагматичним графіком вона направляється до кінця липня). Рада має повністю інформувати Парламент про причини, з яких вона прийняла свою позицію [27].

3. Третій етап: парламентські читання. Парламент має 42 дні, щоб дати відповідь. Протягом цього періоду він може або схвалити позицію Ради, або відмовитися від ухвалення рішення, і в цьому випадку бюджет вважається остаточно прийнятим, або Парламент може запропонувати поправки, якщо вони будуть прийняті більшістю її членів, і в цьому випадку змінений проект повертається як до Ради, і в Комісію. Потім Голова Парламенту за погодженням з Головою Ради повинен негайно скликати засідання Погоджувального комітету.

4. Четвертий етап: засідання Погоджувальної комісії та прийняття бюджету. З дня свого скликання Погоджувальна комісія (що складається з рівної кількості представників Ради та Парламенту) має 21 день для узгодження

спільного тексту. Для цього він має ухвалити рішення кваліфікованою більшістю членів Ради або їх представників та більшістю представників Парламенту. Комісія бере участь у роботі Погоджувальної комісії та вживає всіх необхідних дій для узгодження позицій Парламенту та Ради.

Якщо Погоджувальний комітет не зможе дійти згоди щодо спільного тексту протягом 21 дня, зазначеного вище, Комісія має подати новий проект бюджету. Якщо Погоджувальний комітет погодить спільний текст у встановлений термін, то Парламент і Рада мають 14 днів з дати такої угоди, щоб затвердити спільний текст.

5. Додаткові та коригувальні бюджети. У разі непереборних, виняткових або непередбачених обставин (відповідно до статті 44 Фінансових правил) Комісія може запропонувати проекти бюджетів, що коригують, для внесення змін до бюджету, прийнятого на поточний рік. Ці коригувальні бюджети підпорядковуються тим самим правилам, як і загальний бюджет.

Таким чином, після вивчення бюджетного законодавства розвинених країн можна зробити висновок, що бюджетний процес у закордонних країнах має свої особливості як у сфері нормативно-правового регулювання, і у сфері реалізації кожної стадії бюджетного процесу.

Основна відмінність, яку слід зазначити, – це ухвалення бюджету в одних країнах у формі закону, а в інших – у формі резолюцій чи рішень. У Великобританії приймається два закони, один із яких охоплює дохідну частину бюджету, а другий – видаткову.

У Німеччині фінансова система орієнтована на розподіл податкових відрахувань між різними рівнями державної влади, у своїй ключову роль цьому грає безпосередньо бюджет. Бюджетний процес та його структура відповідають федеративному устрою державного управління [25].

Бюджет Німеччини передбачає три рівні:

- Центральний;
- Регіональний (бюджет 16 федеральних земель);
- Місцевий (рівень громад).

У бюджеті Німеччини щорічно встановлюються показники можливих доходів та видатків федерального бюджету. Подібна інформація міститься в такому документі, як «Regierungsprogramm in Zahlen» (Державна програма у цифрах), оскільки він надає інформацію про те, яку діяльність держава має намір проводити на наступний рік і для яких цілей витрачається скільки грошей. Стоїть зазначити, що проект федерального бюджету щорічно складається Міністерством фінансів, після чого проходить процес консультації та розгляду, та був приймається федеральним урядом Міністерства фінансів Німеччини. Після цього він має пройти через Бундестаг та Бундесрат (органи влади в Німеччині), щоб мати можливість набути чинності [56].

У Бундестазі проект обговорюється і, як правило, переглядається, якщо якісь показники не влаштовують уряд. Оскільки Бундестаг згідно з основним законом має право впливати на хід побудови федерального бюджету, проект може стати законним лише тоді, коли за нього проголосує більшість членів Парламенту. Підкреслимо, що складання бюджету суворо регламентується федеральним бюджетним регламентом (Bundeshaushaltsordnung).

Шлях формування федерального бюджету в Німеччині починається в бюджетних доповідях федеральних міністерств та вищих федеральних відомств, які є відповідальними за фінанси в країні. Вони мають збирати пропозиції щодо свого бюджету, приймати їх до розгляду, скорочувати або доповнювати пропозиції, а також направляти проект федерального бюджету для попередньої угоди із Міністерством фінансів. При цьому існують єдині принципи, які повинні дотримуватися при складанні проекту федерального бюджету. Це включає створення бюджету на кожен рік, облік усіх очікуваних доходів та видатків у повному обсязі обсяг, всі доходи повинні бути використані для покриття всіх витрат, причому наприкінці року сума доходів бажано має збігатися із сумою видатків.

У Міністерстві фінансів Німеччини, збираються, перевіряються та узагальнюються пропозиції. При цьому заплановані витрати погоджуються з оцінювальними податковими надходженнями, оціненими експертами. Рада до

Бундестагу для схвалення плану федерального бюджету складається із трьох читань. У першому читанні Міністр фінансів роз'яснює основні положення федерального бюджету. Після багатоденних дебатів проект бюджету буде передано до бюджетного комітету. Там відбувається основна робота. Відповідні доповідачі комітету проводять аналіз кожної окремої статті видатків ставлять під сумнів її в міністерствах та надсилають свої рекомендації до бюджетного комітету, якщо це необхідно. Ці рекомендації потім обговорюються в так званих консультаціях щодо окремих статей федерального бюджету. В кінці зрештою, комітет представляє Бундестагу більш менш сильно змінений проект федерального бюджету.

Потім слідує друге читання, в якому відновлюються дебати між урядом та опозицією, яку можуть не влаштовувати статті видатків та доходів у країні. При цьому бюджет узгоджується за кожним окремого плану, який містить у собі та чи інша стаття доходів та видатків. У третьому читанні йдеться про завершальне голосування всієї роботи з усіма змінами, які були прийняті у проект федерального бюджету Міністерством фінансів Німеччини. Потім ухвалений до Бундестагу бюджет буде знову представлений бундесрату [56].

У разі негайного ухвалення цього закону бюджет підписується міністром фінансів, федеральним канцлером та федеральним президентом, а потім вже публікується у віснику федеральних законів Німеччини. Якщо більшість Бундестагу відхиляє запропоновані в проект федерального бюджету зміни, Бундесрат може ще оскаржити їх. Однак це заперечення може бути остаточно узгодженим Бундестагом. Після того, як всі формальності, пов'язані з розглядом і прийняттям федерального бюджету до Німеччини улагоджено, то процес завершується, чому випускається закон про ухвалення бюджету на федеральному рівні.

Підсумовуючи, зазначимо, що у Німеччині є свій механізм формування федерального бюджету, причому всіх етапах цього процесу спостерігається абсолютна прозорість, враховуючи, що всі дані публікуються на офіційних веб-сайтах.

Бюджетний процес у Франції має 4 стадії. Перша стадія - складання проекту бюджету здійснюється під контролем Міністерства економіки та фінансів. Протягом 9 місяців кожне міністерство та відомство, керуючись інструкціями та контрольними цифрами, складає свій кошторис. Франція використовує програмно-цільовий метод розробки бюджету, що отримав назву «раціоналізація вибору бюджетних рішень». Потім після зведення всіх кошторисів складається проект бюджету. Проект після схвалення урядом направляється в парламент [32].

Друга стадія - розгляд та затвердження бюджету ділиться приблизно 3 місяці. Проект бюджету розглядається фінансовою комісією кожної палати. Спочатку обговорюється в нижній палаті, після передається у верхню палату. Якщо проект бюджету після двох спільних обговорення обома палатами не отримав схвалення, то президент може своїм наказом визнати бюджет законом.

Третя стадія - виконання бюджету називається фінансовим роком і у Франції збігаються з календарним. Дохідна частина виконується через мережу фінансових агентів. Виконання витратної частини бюджету передуює процедура розподілення коштів.

Касове виконання здійснюється через систему казначейських кас, які мають рахунки в Банку Франції та виробляють розрахунково-касові бюджетні операції. По всій території країни діє мережа спеціальних агентств казначейства, в тому числі центральні бухгалтерії, узагальнюючі щоденні дані обліку всіх суб'єктів.

На їх основі складаються щотижневі та щомісячні аналітичні матеріали [32]. Контроль за виконанням бюджету ділиться на три види: адміністративний, судовий та парламентський. Четверта стадія бюджетного процесу - складання Міністерством економіки та фінансів звіту про виконання бюджету після закінчення бюджетного року.

Практично у всіх країнах виділяють ідентичні стадії ухвалення бюджету, але процес здійснення цих стадій характеризується своїми особливостями. Стадії

відрізняються своїми учасниками, термінами, процедурою розгляду та затвердження бюджетів та здійсненням контролю за виконанням бюджетів

3.2. Рекомендації щодо здійснення та удосконалення процесу формування, та виконання бюджету під час війни

Найбільш характерними порушеннями у формуванні доходів державного бюджету є недоотримані податки та збори внаслідок звуження податкової бази та неналежний контроль податкових та митних органів.

Узагальнимо на рис.3.2. проблеми організації бюджетного процесу в Україні.

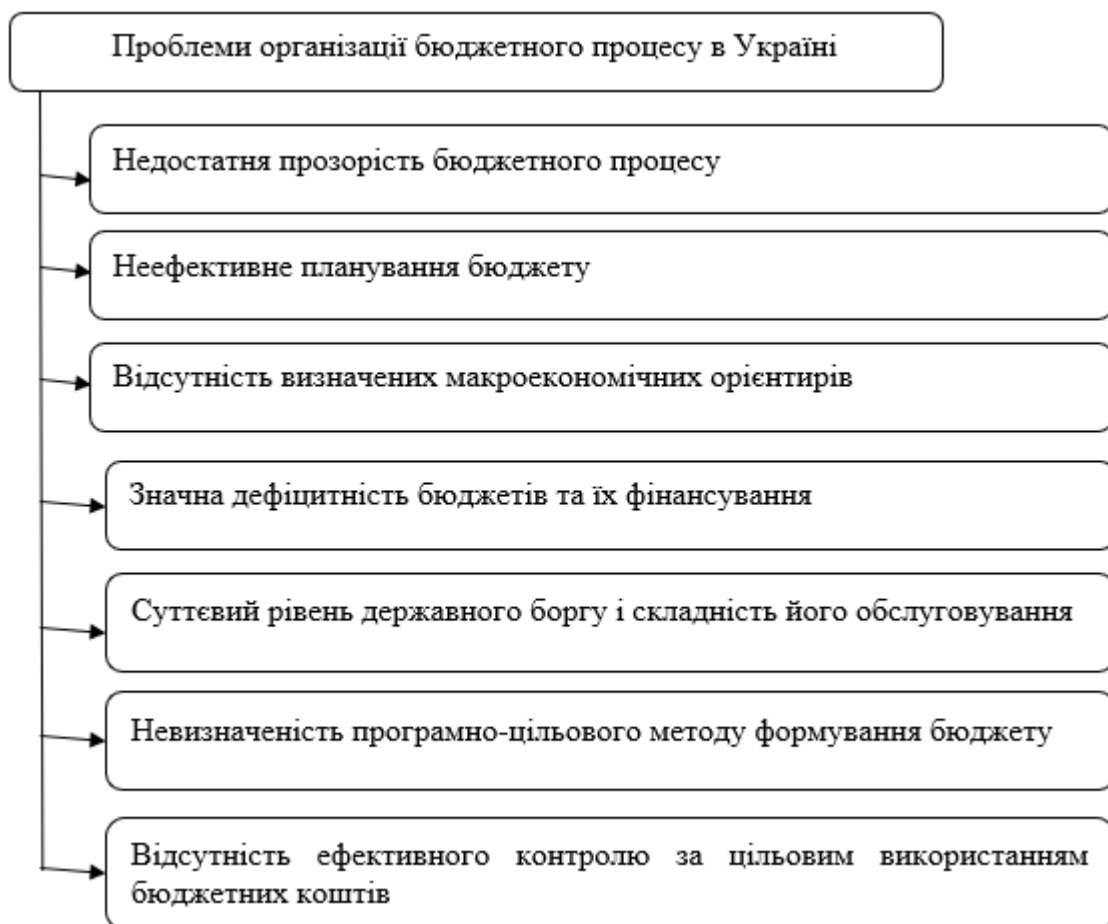

Рис.3.1. Проблеми організації бюджетного процесу в Україні

Джерело: складено автором

В результаті розгляду проблем організації бюджетного процесу в Україні встановлено, що більша частина проблем вимагає негайного рішення і вже сьогодні необхідно за допомогою реформ та нормативних актів робити кроки у напрямку вдосконалення бюджетного процесу в Україні.

В ідеалі процес державного бюджету має розподіляти державні ресурси стратегічно, прозоро, підзвітно, справедливо та демократично.

З метою розв'язання розглянутих проблем, що пов'язані з бюджетним процесом, необхідно орієнтуватися на наступні критерії:

1. Формування Державного бюджету України здійснюється за чинною у світовій практиці методологією. Таким чином, основою даної методології являється розрахунок річного обсягу ВВП. Залежно від того, як він визначатиметься на наступний рік, залежить і розмір бюджетного фонду України. У випадку, коли ВВП знижують, то це адекватно відбивається на дохідній частині бюджету, так як здійснюється недофінансування галузей народного господарства, соціально-культурних установ та інших галузей, передбачених бюджетом.

Крім того, буде спостерігатися дефіцит готівки, а як наслідок затримка розрахунків. Якщо ж розмір ВВП завищують, в країні очікуються набагато більші проблеми. Відбудеться зростання грошово-кредитна емісії, як наслідок збільшення грошової маси, а потім інфляції та цін; тому, що будуть передбачені нереальні доходи, що, природно, спричинить зростання бюджетних витрат, фактично не забезпечених відповідними доходами.

Таким чином, основною проблемою, що потребує вирішення – це точне визначення обсягу валового внутрішнього продукту, тобто знаходження «золотої середини» з урахуванням всіх реалій нашої економіки – інфляції, виробництва товарів і послуг, споживання, нагромадження.

2. Технологія складання державного бюджету вимагає серйозних структурних змін. Складаючи Державний бюджет України потрібно перш за все науково обґрунтувати, у межах чинного законодавства, розрахувати прибуткову

частину з метою реальної оцінки можливості бюджетної політики на майбутній рік.

Можна сказати, що найпоширеніший напрям реформування бюджетного процесу останніх десятиліть — бюджетування, орієнтоване на результати (БОР), гостріше за інших переживає період своєї «реновації».

За останні 20–25 років до ініціаторів створення та лідерів розвитку БОР (США, Нова Зеландія, Австралія, Канада, Великобританія), а також багато країн із середнім та низьким рівнем розвитку.

В той самий час, низка досліджень свідчить про зниження інтересу до показників результатів у бюджетному процесі та про зростаючий скептицизм стосовно до бюджетування орієнтованого на результат у його «докризовому» вигляді. Пов'язано це з тим, що під час бюджетних криз уряди переважно повертаються до «традиційних» способів розподілу бюджетних ресурсів, що скорочуються, і в основному ігнорують раніше прийняті цільові програми та дані про їх результативність. Разом з тим, низка країн намагається переосмислити БОР, розглядаючи його як інструмент формування управлінської культури орієнтації на результат (у тому числі програмного та проектного підходів) та адаптації до нових викликів у рамках моделі БОР «наступного покоління».

Таблиця 3.1

Модель бюджетування орієнтованого на результат (БОР) нового покоління

Питання	Відповідь в рамках моделі
З чого почати впровадження	Гнучкий підхід до звітності про результати використання бюджетних коштів, при якому основна увага приділяється найважливішим областям надання послуг та пріоритетів стратегічної політики
Чого очікувати	Зміни у бюджетному процесі є одним із напрямів управління за результатами, має на меті змінити ставлення та стимули у державному секторі. Впровадження БОР здійснюється одночасно з іншими реформами, що підтримують орієнтацію на результат

Продовження табл.3.1.

Коли і де використовувати дані про результати?	На кількох етапах прийняття рішень, не тільки під час складання бюджету, а й протягом року, в рамках регулярних управлінських та політичних процедур, таких як періодичні огляди витрат
Хто найбільш ймовірний користувач?	Керівники програм у галузевих міністерствах
Які адміністративні Ресурси необхідні?	БОР орієнтується на наявні ресурси та потреби
Скільки потрібно часу для змін?	Переважає довгостроковий підхід: консенсус при впровадженні БОР у рамках спільних зусиль з реформування; поступові адаптивні зміни з урахуванням накопиченого досвіду

Джерело: складено автором [28]

Бюджетування орієнтоване на результат та програмні бюджети зокрема мають бути вбудовані у ширші рамки розвитку програмно-цільових методів при виробленні та реалізації державної політики. Бюджетні витрати — один із інструментів досягнення цілей державної політики. Відповідно, якість та результативність БОР та програмних бюджетів визначаються якістю системи стратегічного планування, вдосконалення якої вимагає тривалого часу та цілеспрямованих дій усіх гілок та рівнів влади.

З урахуванням аналізу закордонного досвіду та накопиченої української практики впровадження БОР та програмного бюджету поряд з реалізацією раніше запропонованих заходів доцільним є наступне:

1. Провести експертний аналіз якості та реалізації державних програм, у тому числі взаємозв'язку фінансового забезпечення та досягнутих (планованих) результатів діяльності.

2. Більш чітко розділити при складанні проектів бюджетів розподіл за схемою «згори донизу» бюджетних асигнувань, зумовлених раніше прийнятими (у тому числі в рамках попереднього бюджетного циклу) та прийнятими в рамках поточного бюджетного циклу рішеннями.

3. Регулярно аналізувати чинні видаткові зобов'язання з метою виявлення можливостей їх оптимізації, у тому числі із збереженням частини виявлених резервів у розпорядженні відповідних відомств.

4. Застосовувати «конкурентні» принципи прийняття у межах поточного бюджетного циклу рішень щодо збільшення бюджетних асигнувань, у тому числі з урахуванням якості держпрограм та ступеня впливу цих рішень на досягнення цільових індикаторів.

5. Підвищити якість показників результатів держпрограм з їх поділом на кінцеві (що характеризують ефект, викликаний реалізацією держпрограм) та безпосередні (що характеризують реалізацію заходів, спрямованих на рішення поставлених завдань).

Крім того, важливим висновком, що випливає з аналізу міжнародного досвіду застосування БОР та актуальним для України, є необхідність доповнення БОР ширшим набором інструментів, які могли б компенсувати відсутність у багатьох випадках безпосереднього зв'язку між бюджетними асигнуваннями та показниками результатів — моніторингом та якісною оцінкою програм та проектів, а також оглядами бюджетних видатків.

30 червня 2023 року Кабінет Міністрів прийняв розпорядження «Про проведення у 2023 році оглядів витрат державного бюджету в окремих сферах». Це позитивна практика, для ефективної реалізації якої необхідно:

1. Для успішного застосування оглядів необхідні чітко сформульовані цілі та політичні рішення щодо їх досягнення.

2. Огляди бюджетних видатків мають бути регулярними та вбудованими у бюджетний процес таким чином, щоб варіанти економії видатків розглядалися до або одночасно з розглядом пропозицій про збільшення видатків.

3. Огляди бюджетних видатків повинні охоплювати всі чинні зобов'язання, у тому числі встановлені законодавством витрати на соціальну допомогу, які зазвичай становлять значну та найбільш «інерційну» частину бюджетних видатків, а також податкові витрати (податкові та аналогічні їм пільги, розподілені за держпрограмми).

4. У рамках регулярного процесу підготовки бюджету рекомендується застосовувати вибіркові огляди і лише за необхідності швидкого та значного

скорочення сукупних витрат чи зміні парадигми політики видатків — загальні огляди.

5. Огляди бюджетних видатків повинні фокусуватися виключно на виявленні варіантів економії видатків, без включення до їх сфери питань використання заощаджених коштів та вдосконалення державної політики в тій чи іншій галузі.

6. Огляди бюджетних видатків вимагають встановлення на рівні урядів процедур огляду, критеріїв виявлення варіантів економії видатків, забезпечення залучення галузевих міністерств, порядку прийняття рішень про вибір варіантів економії видатків.

7. Проведення оглядів передбачає покладання обов'язків щодо виявлення варіантів економії витрат головним чином на державних службовців, водночас необхідне залучення зовнішніх експертів.

8. Процедури оглядів повинні включати санкції та стимули для галузевих міністерств з метою отримання від них ретельно опрацьованих варіантів економії витрат.

9. Процедури оглядів повинні передбачати обов'язок міністерства фінансів провести перед подачею своїх варіантів економії витрат детальні консультації.

Огляди бюджетних видатків та бюджетування орієнтованого на результат взаємно доповнюють один одного. З одного боку, системи оцінки/рейтингу результативності та ефективності програм є важливою (якщо не основний) складовою інформаційної бази для оглядів, з іншого боку, саме огляди дозволяють на практиці долати «інерційність» витрат і здійснювати внаслідок розподілу виявленої економії їхню пріоритизацію в ув'язці з досягнутими чи запланованими результатами.

До важливих новацій у сфері управління держфінансами міжнародні експерти відносять створення незалежних бюджетних інституцій.

У міжнародній практиці під НБІ розуміють фінансовані з державного бюджету, але функціонально незалежні від фінансово-бюджетної влади організації, які діють під егідою законодавчої чи вищої виконавчої влади,

здійснюють нагляд та аналіз у сфері бюджетної політики та бюджетних показників (у деяких випадках у поєднанні з наданням рекомендацій).

Незалежні бюджетні інституції створюються з метою зміцнення бюджетної дисципліни, підвищення відкритості та підзвітності бюджетної політики, покращення якості суспільної дискусії з питань бюджетної політики. Діяльність незалежних бюджетних інституцій розглядається міжнародними організаціями як важливий показник відкритості та прозорості системи управління державними фінансами.

Крім того, наголошується на контрольній функції незалежних бюджетних інституцій в управлінні державними фінансами. Зазначається, що за наявності у більшості країн національних рахункових палат та інших незалежних організацій, які беруть активну участь у дискусіях з питань бюджетної політики, виникає ризик потенційного послаблення їхнього впливу та розмивання контрольних функцій. Створення НБІ, на думку експертів Євросоюзу, дозволяє консолідувати діяльність таких організацій та підвищити якість діалогу громадськості та державних органів з питань державних фінансів.

Поряд зі створенням НБІ та розширенням використання оглядів бюджетних видатків країни-члени організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) після фінансової кризи 2008–2009 років, активно приймають заходи щодо підвищення ефективності аналізу, оцінки та управління бюджетними ризиками.

Для ефективного управління бюджетними ризиками уряд повинен мати чітке уявлення про можливі ризики для державної фінансової системи, що передбачає визначення джерел бюджетних ризиків, кількісну оцінку їхньої величини та ймовірність реалізації.

Найкраща поінформованість про бюджетні ризики дозволить уряду проводити більш продуману бюджетну політику та у разі потреби робити кроки для зниження схильності до макроекономічних шоків.

Рекомендуємо включати до документів, що надаються одночасно з проектом бюджету, такі матеріали: аналіз чутливості бюджетного прогнозу

уряду до різних макроекономічних припущень; бюджетні наслідки альтернативних макроекономічних сценаріїв; імовірнісний аналіз діапазону можливих результатів прогнозування; комплексний звіт про бюджетні ризики, в якому вказувалися б найбільші потенційні зобов'язання уряду, оцінка їх величин та ймовірностей, а також стратегія уряду з управління ними.

Висновки до третього розділу

В процесі дослідження встановлено, що підвищення ефективності бюджетних витрат, перш за все, пов'язано зі здійсненням перетворень у сфері бюджетного процесу. Прикладом таких перетворень може бути: вдосконалення механізмів бюджетування, орієнтованого результату; лімітування запланованих витрат бюджету на основі встановлення одержувачем бюджетних коштів завдань щодо надання державних або муніципальних послуг, граничних обсягів фінансування та нормативів фінансових витрат; пошук резервів зростання доходу, що надходять у всі бюджети Бюджетної системи України; вдосконалення механізму, надання міжбюджетних трансфертів із вищих бюджетів; здійснення комплексу заходів для контролю над дотриманням податкового законодавства, а також за цільовим та ефективним використанням бюджетних коштів.

Прибуткова частина бюджету має здебільшого стати соціально-орієнтованою системою, яка не гнітить населення країни. Це важливо, тому що від того, наскільки економічно розвинений кожен мешканець країни, залежить і величина податкових надходжень до бюджету, які забезпечують його прибутковість. Іншими словами, необхідно створити умови для виходу на траєкторію сталого економічного зростання у середньостроковій перспективі. Для досягнення цієї мети необхідно створити в країні сприятливий інвестиційний клімат для інвесторів за допомогою податкових пільг, покращувати умови для ведення бізнесу, малого та середнього підприємництва.

ВИСНОВКИ

Державний бюджет впливає на економіку: він формує грошові кошти організацій, підприємств та населення у державному фонді для фінансування народного господарства, соціальних та культурних заходів, зміцнення обороноздатності країни. Держава за допомогою прямого та непрямого впливу на економіку надає підприємствам та організаціям субсидії, державні інвестиції, здійснює бюджетне фінансування галузей.

Державний бюджет впливає на розв'язання соціальних проблем: бюджетні кошти разом із позабюджетними фондами є фінансовою базою здійснення соціальних перетворень, переходу до більш високого рівня соціального обслуговування держави. Він бере участь у вирівнюванні бюджету регіонів країни: за допомогою бюджетного фінансування, яке може здійснюватись як на поворотній, так і на безповоротній основі. Поворотна основа є кошти, що надаються у вигляді кредиту на капітальні вкладення. Крім того, відіграє важливу роль у розвитку продуктивних сил суспільства, науково-технічного прогресу: він і перебувають у ньому грошові ресурси дають можливість руху під час розподілу коштів фінансування державних програм.

Вже сьогодні в Україні реалізовано цілий комплекс заходів щодо забезпечення сталого розвитку економіки, зниження негативних наслідків впливу зовнішніх факторів та кризових явищ, забезпечення макроекономічної стабільності.

Воєнний розвиток української економіки, спрямований на її диверсифікацію із залученням як бюджетних коштів, так і багатомільярдних інвестицій, ставить перед фінансовою системою ряд завдань, вирішення яких забезпечить стабільний економічний розвиток. Серед найважливіших - підвищення ефективності та результативності використання бюджетних ресурсів, покращення якості управління активами держави. У цьому ряду стоїть і реалізація всіх намічених соціальних та інноваційних програм, що фінансуються за рахунок коштів державного бюджету. Поставлені завдання ми

зможемо вирішити лише консолідацією зусиль усіх учасників бюджетного процесу, підвищенням ефективності роботи як служб внутрішнього контролю в державних органах та квазідержавному секторі, зовнішнього контролю у регіонах, і громадськості.

Принципи бюджетного процесу також однакові у більшості країн. Це можна побачити на прикладі принципу щорічності бюджету, який передбачає формування бюджету на період в один календарний рік.

Розглянувши закордонний досвід формування та виконання державного бюджету вдалось прийти до певних висновків. У США виділяється лише три етапи, що включають: складання бюджету президентом США (або президентська редакція бюджету); робота Конгресу над проектом бюджету; виконання бюджету. Важливо, що другий етап бюджетного процесу у США є аналогією другої стадії в Україні. На відміну від США, в Україні існує чітка регламентація строків та послідовності надання відповідних матеріалів до органів законодавчої (представницької) влади. Понад те, виходить, що у США посилюється роль Конгресу, оскільки складання, розгляд і затвердження бюджетів фактично здійснюється органами представницької влади. На закінчення, важливо згадати про те, що Конгрес США до досі використовує закони 90-х років, які не тільки не відображають змін, що відбулися в громадській та політичній сферах, але й можуть негативно впливати на якість нинішньої організації бюджетного процесу.

Цікавим виявився і досвід Франції. Франція - унітарна змішана республіка, до складу якої входить метрополія у Західній Європі та низка заморських володінь. Країна має складну бюджетну систему, до складу якої входять державний (центральний) бюджет, місцеві бюджети, спеціальні фонди, бюджети державних підприємств. У свою чергу, центральний бюджет складається з: звичайного загального (державного) бюджету, приєднаних бюджетів різних державних організацій та спеціальних рахунків казначейства.

У Франції діє казначейська система виконання бюджету, що передбачає функціонування єдиного казначейського рахунку, через який проходять усі

операції з державними коштами, включаючи додатки до бюджету, спеціальні субрахунки казначейства, операції з державними установами, які зберігають свої депозити в Казначействі. Бюджетний період у Франції триває з 1 січня по 31 грудня. У формі єдиного документа, в якому чітко виділені асигнування на поточну діяльність і нову політику, проект бюджету представляється Парламенту. Законодавчо встановлений 70-ти денний період роботи над проектом бюджету передбачає розгляд і затвердження спочатку Національною асамблеєю (нижня палата), а потім Сенатом (верхня палата). Новий Бюджет має бути прийнятий до 1 січня чергового бюджетного року.

Важливе місце у закордонних країнах відводиться контролю за виконанням бюджету. Наприклад, у Канаді його здійснює насамперед міністр фінансів. Існує також парламентський контроль, у нижній палаті парламенту створено Комітет з державних витрат, а у Японії існує спеціально створений орган для контролю над виконанням бюджету – Ревізійна палата, у Міністерстві фінансів Німеччини контроль за виконанням бюджету здійснює Рахункова палата.

Слід зазначити, що в Україні, як й у країнах — членах організації економічного співробітництва та розвитку, зараз не відбувається системного реформування бюджетного процесу та не впроваджуються його принципово нові концепції. Сьогодні розробники бюджетної політики прагнуть переосмислити та оптимізувати раніше створені інструменти бюджетного процесу, такі як БОР, державні програми, огляди бюджетних видатків, аналіз та управління бюджетними ризиками, та відрегулювати деякі нові інструменти, з огляду на практику країн організації економічного співробітництва та розвитку.

В Україні в основному вже впроваджено ключові механізми організації бюджетного процесу, накопичений багаторічний досвід формування методології та практики їх реалізації, здобуто основні уроки у процесі їх застосування. До того, український досвід, насамперед у частині впровадження БОР та державних програм, підвищення прозорості державних фінансів, має низку високих міжнародних оцінок і може розглядатися поряд із практикою країн ОЕСР.

Основні проблеми бюджетного процесу в Україні є: систематичне порушення бюджетної дисципліни, недостатня прозорість, неоднозначність та суперечність різних законів, значна дефіцитність бюджетів та їх фінансування; суттєвий рівень Державного боргу і складність його обслуговування; невизначеність програмно-цільового методу формування бюджету

Для розв'язання проблем бюджетного процесу відносять: формування механізму забезпечення прозорості та відкритості функціонування органів державної влади та органів місцевого самоврядування на кожному етапі бюджетного процесу; додержання принципу цільового використання коштів; забезпечення визначення єдиного і остаточного переліку прав, обов'язків і відповідальності органів, які наділені бюджетними повноваженнями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Богма О. С. Характеристика основних принципів стратегічного обліку в управлінні бюджетним процесом України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Міжнародні економічні відносини та світове господарство.* 2017.
URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_12\(1\)__11](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuumevcg_2017_12(1)__11)
2. Бюджетний кодекс України від 8 лип. 2010 р. № 2456-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17>
3. Бюджет України – 2022: статистичний збірник.
URL: https://mof.gov.ua/uk/budget_2022-538
4. Вдовенко Н. М. Вплив інтеграційних процесів на забезпечення внутрішнього контролю використання бюджетних коштів науковими установами аграрного сектора. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку. Серія : Економіка та менеджмент.* 2018. № 17.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Piir_2018_17_9
5. Винниченко Н. В. Оцінка впливу фіскальних правил на бюджетний процес. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Економіка і менеджмент.* 2017. Вип. 27(2).
URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2017_27\(2\)__19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_eim_2017_27(2)__19)
6. Воронкова О. М. Новітні тенденції формування доходів місцевих бюджетів в аспекті децентралізації. *Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України: Електронне фахове видання.* 2015. №2. С. 47–62.
7. Гудзь, Тетяна Павлівна. *Економічні виклики для державного бюджету України у 2023 році.* Diss. ЛТЕУ, 2023.
<http://dspace.puet.edu.ua/bitstream/123456789/13171/1/%D0%93%D1%83%D0%B4%D0%B7%D1%8C%20%D0%A2.%D0%9F.%20%D0%9B%D0%A2%D0%95%D0%A3%2002.06.2023.pdf>

8. Дейкало Л. Є. Роль розпорядників бюджетних коштів в бюджетному процесі. *Ефективна економіка*. 2015. № 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_3_35
9. Джерела фінансування державного бюджету в період війни. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/%D0%A4%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D1%81%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F_30_12_22.pdf.
10. Звірко А.О., Теслюк С.А. Роль військових облігацій у фінансуванні державного бюджету. Публічне управління та адміністрування в умовах війни і в поствоєнний період в Україні : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. у трьох томах. Київ. 2022. С. 35–37.
11. Канцур І.Г. Бюджетна стратегія як елемент управління економічним ростом України в умовах євроінтеграційного курсу. *Збірник наукових праць Університету державної фіскальної служби України: електронне наукове видання. Університет державної фіскальної служби України. гол. ред. М.О. Кужелев*. 2017. № 2. URL: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Znprnudps/index.html>
12. Качула С. В. Управління бюджетним процесом в розвинутих країнах. *Міжнародний науковий журнал "Інтернаука"*. 2021. № 5(2). URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2021_5\(2\)_5](http://nbuv.gov.ua/UJRN/mnj_2021_5(2)_5)
13. Конончук І. Бюджетний процес Європейського Союзу. *Історико-правовий часопис*. 2018. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ipch_2018_1_12
14. Куроедова , Д., Плешакова , Н. (2023). Державний бюджет україни в умовах воєнного стану. collection of scientific papers «scientia», (February 24, 2023; Singapore, Singapore), 47–51. Retrieved from <https://previous.scientia.report/index.php/archive/article/view/743>
15. Левицька, І., Климчук, А., Білецька, Н., Білогор, Л. (2023). Державні видатки україни: проблеми та перспективи їх вирішення. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*, 3(50), 52–62. <https://doi.org/10.55643/fcaptp.3.50.2023.4047>

16. Моніторинг допомоги міжнародних фінансових інститутів та окремих держав Україні. URL: <https://niss.gov.ua/en/node/4772>.
17. Олешко А. А. Управління бюджетним процесом України в умовах євроінтеграції. *Держава та регіони. Серія : Економіка та підприємництво.* - 2020. № 2. С. 60-65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/drep_2020_2_12
18. Офіційний сайт Мінфіну <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/expense/>
19. Податковий кодекс України: Закон України від 19.05.2011 р. № 3393-VI. Дата оновлення: 07.02.2023 URL – <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text>.
20. Порівняльна характеристика організації бюджетного процесу у зарубіжних країнах. URL: <https://www.buh24.com.ua/porivnyalna-harakteristika-organizatsiyi-byudzhetnogo-protsesu-u-zarubizhnih-krayinah/>
21. Про Державний бюджет України на 2023 рік: Закон України від 03.11.2022 № 2710-IX. Дата оновлення: 21.03.2023 URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2710-20#Text>
22. Роменська К. М. Бюджетний процес на місцевому рівні та його удосконалення. *Фінансовий простір.* 2017. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Fin_pr_2017_1_14
23. Рошило В. І. Фінансове забезпечення територіальних громад в умовах адміністративно-територіальної реформи: проблеми та перспективи. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки.* 2021. Вип. 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vchtei_2021_2_13
24. Сидоренко О. М. Теоретичні засади визначення взаємозв'язків між категоріями "бюджетний процес" та "державний фінансовий контроль". *Науковий погляд: економіка та управління.* 2019. № 3. С. 257-265. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsue_2019_3_33
25. Тимошенко, М. В. "Середньострокове планування державного бюджету та повоєнне відновлення." *Трансформаційна економіка* 3 (03) (2023): 50-55. <https://transformations.in.ua/index.php/journal/article/view/32>

26. Товкун Л. В. Бюджетний процес: значення та перспективи розвитку в сучасних умовах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право.* - 2017. - Вип. 45(2). URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2017_45\(2\)__13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2017_45(2)__13)
27. Угода про асоціацію між Україною та ЄС. Офіційний сайт. Євроінтеграційний портал. URL: <https://eu-ua.org/ohliad-uhody-pro-asotsiatsiiu>
28. Чубка О. М. Джерела фінансування державного бюджету в умовах повномасштабної війни в Україні. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління.* – 2023. – № 39 – С. 85-90. <http://srd.pgasa.dp.ua:8080/handle/123456789/10762>
29. Шляхов І. С. Бюджетний регламент як важливий елемент системи правового регулювання бюджетного процесу на місцевому рівні. *Бюлетень Міністерства юстиції України.* - 2018. - № 11. - С. 46-51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2018_11_18
30. Regulation (EU, Euratom) № 966/2012 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 on the financial rules applicable to the general budget of the Union and repealing Council Regulation (EC, Euratom) № 1605/2002. URL: <http://eur-lex.europa.eu/legalcontent/EN/ALL/?uri=CELEX:32012R096>
31. The Budgetary Procedure in the European Union and the Implications of the Treaty of Lisbon URL: https://www.peio.me/wp-content/uploads/2014/04/Conf6_Crombez-Hoyland-26.09.2012.pdf
32. The French budget preparation process <https://www.pempal.org/sites/pempal/files/event/attachments/pr-sentation-pempal-septembre2012-v2-duplay-eng.pdf>
33. Коломийчук Н. М. Теоретичні та практичні аспекти вдосконалення фінансово-кредитного механізму. *Вісник THEU* №3 2012 р. С. 56.
34. Кириленко О. П. Фінанси (Теорія та вітчизняна практика): Навч. посібник. - Тернопіль: Економічна думка, 2000.- с.

35. Горин В. П. Роль бюджету держави в умовах перехідної економіки України. *СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ Всеукраїнський науково-виробничий журнал*. 2011. №5(8) С. 260